

Th.L. van Berkel

No. 2.87

DRIEBRUGGEN

**Sociaal-economische verkenning
van een ruilverkavelingsgebied
in het Land van Gouda en Woerden**

Januari 1977

L2b
2.87c

**Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek**

324857

OVERZICHT VAN UITGEBRACHTE VERWANTE PUBLIKATIES

No. 2.67	Flakkee Sociaal-economische verkenning van het ruilverkavelingsgebied Flakkee J. de Rijk; februari 1975	f 8,50
No. 2.73	Land van Cuyk Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in het noord- oosten van Noord-Brabant Th.L. van Berkel; mei 1975	f 8,50
No. 2.75	Twente De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst ir. P. van der Linden, F.M. de Noord en ir. H.R. Oosterveld; januari 1976	f 21,-
No. 2.76	De land- en tuinbouw in de gemeente Rucphen Agrarisch-planologische verkenning Th.L. van Berkel en ir. H.R. Oosterveld, januari 1976	f 10,50
No. 2.79	Brummen-Voorst Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Gelderland J. de Rijk; maart 1976	f 8,50
No. 2.82	Wonseradeel - Zuid Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Friesland J. de Rijk; augustus 1976	f 7,-
No. 2.84	Nispen-Schijf Sociaal-economische verkennening van een ruilverkavelingsgebied ten zuiden van Roosendaal Th.L. van Berkel; november 1976	f ----

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
INLEIDING	7
1. ALGEMEEN SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN	8
1.1 Algemene oriëntatie	8
1.2 Bevolking en beroepsbevolking	9
1.3 Ruimtelijke ontwikkeling	11
2. AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN	15
2.1 Aantal bedrijven naar beroepsgroep	15
2.2 De bedrijfsoppervlakte	17
2.3 Grondmobiliteit	17
2.4 Rechtsvorm van grondgebruik	20
2.5 Verkaveling en ontsluiting	22
2.6 Omvang en samenstelling van de produktie	25
2.7 Arbeidsbezetting, leeftijd bedrijfshoofden en opvolgingssituatie	27
2.8 Het aantal sbe per man	29
2.9 De verschillen tussen de deelgebieden	29
3. BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN	31
3.1 Grondgebruik en produktierichtingen	31
3.2 Bedrijven naar type	31
3.3 De rundveehouderij	33
3.4 Kaasmakerij	36
3.5 De veredeling	38
3.6 De tuinbouw	39
3.7 De omstandigheden in de deelgebieden	40
4. BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN	41
5. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELING	46
5.1 Aantal hoofdberoepsbedrijven	46
5.2 Bedrijfsoppervlaktestructuur	47
5.3 Ontwikkeling van de produktieomvang	49
5.4 Bedrijfsstructuur	50
5.5 Arbeidskrachten	51
5.6 Aantal sbe per bedrijf en per man	51
SAMENVATTING	53
SLOTBESCHOUWING	58
BIJLAGEN	59

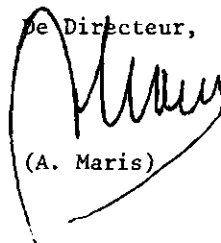
Woord vooraf

Ten behoeve van de voorbereiding van ruilverkavelingen worden door het Landbouw-Economisch Instituut sociaal-economische verkenningen samengesteld, in opdracht van de Cultuurtechnische Dienst. Voor het desbetreffend gebied wordt vanuit de ontwikkeling in een recent verleden, een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige landbouwkundige structuur. Hierdoor verkrijgt men reeds in een vroegtijdig stadium inzicht zowel in de bestaande als in de te verwachten problematiek, alsmede nuttige informatie voor het nemen van beleidsbeslissingen.

Het onderzoek in het ruilverkavelingsgebied Driebruggen is uitgevoerd op de afdeling Structuuronderzoek, de rapportering is verzorgd door de heer Th.L. van Berkel

Den Haag, januari 1977

De Directeur,

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'A. Maris', enclosed within a large, hand-drawn oval shape.

(A. Maris)

Inleiding

Deze verkenning beoogt een bijdrage te leveren tot de gedachtenvorming over de toekomstige structurele ontwikkelingen in de agrarische bedrijfstak in het gebied Driebruggen.

De verkenning bestaat uit vijf hoofdstukken en een samenvatting en slotbeschouwing. In hoofdstuk 1 (algemeen sociaal-economische aspecten) wordt de landbouw in het gebied in een ruimtelijk kader geplaatst. Hierin wordt in het kort de ligging en inhoud van het gebied en de relatieve betekenis van de landbouw weergegeven. In hoofdstuk 2 wordt nader ingegaan op de agrarische structuur van het gebied, te weten aantal bedrijven, oppervlakte cultuurgrond, spreiding in bedrijfsgrootte (zowel naar oppervlakte als naar omvang in sbe) en aantal arbeidskrachten op de bedrijven. In hoofdstuk 3 komen belangrijke aspecten van de bedrijfsstructuur aan de orde, zoals samenstelling van en ontwikkeling in de produktie, bedrijfstypen en de arbeidsproduktiviteit. In hoofdstuk 4 worden enkele bedrijfseconomische aspecten behandeld. In hoofdstuk 5 worden de verwachtingen beschreven ten aanzien van de ontwikkeling van de structuur van de landbouw in de komende tien jaren.

In de samenvatting en slotbeschouwing worden de voornaamste punten bijeengebracht en daaraan beschouwingen verbonden omtrent de mogelijk toekomstige ontwikkeling van de landbouw.

1. Algemeen sociaal-economische aspecten

1.1 Algemene oriëntatie

Het ruilverkavelingsgebied "Driebruggen" is gelegen in het noordoosten van Zuid-Holland tussen de meer stedelijke centra Gouda, Bodegraven, Woerden en Oudewater. Bij dit gebied is de gehele gemeente Driebruggen betrokken, meer dan de helft van de oppervlakte van Reeuwijk en Woerden en kleinere delen van de gemeenten Bodegraven, Gouda en Haastrecht. Dit gebied hoort tot het landbouwgebied Land van Gouda en Woerden.

De grens van het blok (zie bijgaande kaart 1)) is globaal gezien in het noorden de Oude Rijn en in het zuiden de Hollandsche IJssel; in het westen de weg Bodegraven-Gouda en in het oosten de gemeentegrenzen van Woerden en Driebruggen.

De bodem bestaat uit veengronden terwijl langs de rivieren kleigronden voorkomen. Bijna alle cultuurgrond wordt gebruikt als grasland. De bewoning van dit weidegebied bestaat uit de karakteristieke lintbebouwing langs wegen en dijken en verder uit de dorpen Driebruggen, Waarder, Papekop en Hekendorp. Naast de oudere bewoning langs de noordgrens (o.a. Nieuwerbrug), is ook de zich uitbreidende stedelijke bebouwing van Bodegraven en Woerden binnen de huidige blok grens gelegen.

De totale oppervlakte van het blok is ongeveer 8100 ha. Hier van bestaat volgens een recente inventarisatie 2) circa 5900 ha uit agrarisch gebied. De overige oppervlakte bestaat uit wegen, water en waterlopen, dorpsbebouwing, niet-geregistreerd grondgebruik, bossen, etc. Van de geïnventariseerde grond hebben de in het blok wonenden ruim 5600 ha in gebruik. Dit is de kadastrale oppervlakte van de gronden inclusief erven en opstallen, tuinen voor eigen gebruik, sloten, enz. Het onderzoek in deze verkenning betreft de in het blok wonende geregistreerden en hun grondgebruik in betaalde oppervlakte (gemeten maat) volgens de metelling 1974. Dit is een oppervlakte van circa 4700 ha. Dat dit onderzoek over een kleinere oppervlakte gaat dan de hiervoor genoemde inventarisatie zit voornamelijk in het verschil tussen de gemeten maat en de kadastrale maat.

1) Opgenomen met toestemming van de Topografische Dienst; reproductie van het kaartfragment is niet toegestaan.

2) "Cultuurtechnische Inventarisatie Nederland, Driebruggen", uit gevoerd door het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding, opname 1974.

De gegevens over grondgebruikers en grondgebruik zullen worden gezien naar vier deelgebieden: Noord, Midden, Zuid en West. Deze deelgebieden zijn door het I.C.W. vastgesteld aan de hand van het grondgebruik in de z.g. dorpsbehorens. Bij het bepalen van de "dorpsbehorens" wordt er naar gestreefd de grenzen zo te kiezen dat er zo weinig mogelijk grondgebruik over en weer voorkomt.

1.2 Bevolking en beroepsbevolking

De sociaal-economische aspecten van dit gebied worden het dichtst benaderd aan de hand van gegevens van drie gemeenten: Driebruggen welke geheel en Reeuwijk en Woerden die grotendeels in het blok zijn gelegen. Van de laatste twee gemeenten woont het grootste deel van de bevolking buiten het verkavelingsgebied.

In de periode 1965-1975 is het aantal inwoners in Driebruggen iets minder sterk toegenomen dan in de drie gemeenten waarvan Reeuwijk en Woerden relatief even sterk groeiden.

Tabel 1.1 Ontwikkeling van het aantal inwoners

	Aantal inwoners 1 januari 1966	Groei 1 jan. '66 tot 1 jan. '75				Aantal inwoners 1 januari 1975
		geboorten- overschot		vestigings- overschot		
		aant. % p.jr.	aant. % p.jr.	aant. % p.jr.	aant. % p.jr.	
Driebruggen	3200	644	2,1	391	1,3	4235
Reeuwijk	6480	1118	1,8	1276	2,0	8874
Woerden	16123	2432	1,6	3423	2,2	21978
Drie gemeenten	25803	4194	1,7	5090	2,0	35087

De toeneming van het aantal inwoners was in Driebruggen meer het gevolg van de natuurlijke aanwas (geboortenoverschotten) dan van de ook belangrijke vestigingsoverschotten. Voor de drie gemeenten speelden de vestigingsoverschotten de grootste rol. De groei door deze vestigingen vertoonde een zeer wisselend verloop. Driebruggen had van 1970 tot en met 1972 aanzienlijke vestigingsoverschotten en de laatste twee jaren bijna geen. In Reeuwijk waren van 1970 tot en met 1973 aanzienlijke vestigingsoverschotten evenals in Woerden waar dit ook in 1969 het geval was; in beide gemeenten was in 1974 een aanzienlijk vertrekoverschot. In de periode 1970-1975 is de bevolking sterker toegenomen dan in de voorgaande jaren.

De toekomstige uitbreiding van het aantal inwoners is behalve van de natuurlijke groei, die overigens dalende is, sterk afhankelijk van de migratie waarbij weer diverse factoren een rol spelen. In het, inmiddels aan vervanging toe zijnde, "Streekplan Rijn en

Gouwe" is op basis van gegevens van 1966 een raming gemaakt van het aantal inwoners in 1980. Bij een zelfde groei als van 1966 tot 1975 zal Reeuwijk in 1980 meer inwoners hebben dan in dit streekplan werd verwacht, Driebruggen vrijwel een zelfde aantal en Woerden aanzienlijk minder.

Met de uitbreiding van het aantal inwoners is ook de (mannelijke) beroepsbevolking toegenomen. Deze toeneming was van 1960 tot 1971 in Reeuwijk en Woerden sterker dan in Driebruggen. Dit komt wellicht doordat in Driebruggen pas later (1970) een aanzienlijk vestigingsoverschot was.

In 1960 werkte 16% van de mannelijke beroepsbevolking in de agrarische sector. Driebruggen was het meest agrarisch (41%), daarna Reeuwijk (27%). Sinds 1960 is de agrarische werkgelegenheid verminderd en de beroepsbevolking toegenomen waardoor het aandeel van de landbouw is verminderd. Hoewel exacte cijfers van de laatste volkstelling nog niet bekend zijn mag op grond van andere gegevens (meitellingen) verondersteld worden dat in 1971 in de drie gemeenten nog 8 à 9% van de mannelijke beroepsbevolking in de landbouw werkzaam was. Driebruggen heeft nog vrij sterk een agrarisch karakter.

Tabel 1.2 Mannelijke beroepsbevolking

	1960			1971		
	aantal	w.v. land- bouw	% land- bouw	aantal	w.v. land- bouw 2)	% land- bouw
Driebruggen	850 1)	350 1)	41	995	250	25
Reeuwijk	1724	465	27	2160	300	14
Woerden	3560	159	4,5	5110	150	3
Drie gemeenten	6134	974	16	8265	700	8,5

1) Cijfers van vóór de grenswijziging in 1964 aangepast.

2) Uit gegevens Landbouwtelling (CBS)

De omvang van de werkgelegenheid is duidelijk kleiner dan die van de beroepsbevolking. In 1960 werkte 56% van de mannelijke beroepsbevolking uit Reeuwijk buiten de gemeente, voor Driebruggen was dit 37% en voor Woerden 34%. Volgens de volkstelling 1971 was in dat jaar 70% van de werkende mannen + vrouwen uit Reeuwijk buiten de woongemeente werkzaam, uit Driebruggen 56% en uit Woerden bijna de helft (48%), deze gemeenten krijgen dus in sterke mate het karakter van forensenplaatsen.

1.3 Ruimtelijke ontwikkeling

Nationaal niveau

In de "Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland" (1966) vormt het gebied een onderdeel van de centrale open ruimte van het middengebied. Het open karakter van deze ruimte dient te worden behouden. Deze beleidsvisie wordt gezien de snelle bevolkingsgroei (zie par. 1.2) niet geëffectueerd. In hoeverre deze visie als uitgangspunt kan blijven dienen zal blijken wanneer het derde deel van de Derde Nota over de ruimtelijke ordening en de daarbij behorende structuurschets voor het landelijk gebied gepubliceerd worden. Deze kunnen naar verwachting eind 1976 gereed zijn.

Regionaal niveau

Op regionaal niveau is het "Streekplan Zuid-Holland Oost" alsmede de in het kader hiervoor verschenen nota "Alternatieven en Varianten" ter voorbereiding van de streekplannen Zuid-Holland West en Oost het uitgangspunt. Naar verwachting zullen de conceptontwerp streekplannen voor West en Oost eind 1976 gereed zijn.

De nota "Alternatieven en Varianten" geeft zes alternatieven. Voor Zuid-Holland Oost is de korte samenvatting hiervan als volgt:

- a. Groei door natuurlijke aanwas, die wordt opgevangen in de gemeenten Gorkum, Gouda en Alphen aan den Rijn.
De "overloop" van de bevolking uit Amsterdam, Utrecht en Rotterdam moet worden tegengegaan, dit geldt ook bij alternatief b.
- b. Groei door natuurlijke aanwas, die gespreid, dus in alle gemeenten wordt opgevangen.
- c. Eigen groei wordt gespreid opgevangen, de "overloop" gaat naar Gouda en Alphen a.d. Rijn.
- d. Voor Zuid-Holland Oost gelijk aan a.
- e. Voor Zuid-Holland Oost gelijk aan b.
- f. Groei door natuurlijke aanwas, die wordt opgevangen in Alphen en Gouda. Beide gemeenten krijgen ook enige overloop te verwerken.

Over de landbouw, natuur en recreatie staat in deze alternatieven voor Zuid-Holland Oost.

- a+d. Waar de landbouw in strijd komt met natuur- en landschapsbehoud en openluchtrecreatie wordt gekozen voor duidelijke beperking van de intensivering van de weidebouw.
- b+c. De landbouw kan haar gang gaan. Slechts de belangrijke natuurgebieden worden voor aantasting gevrijwaard, ondermeer door een strak aankoopbeleid.
- e. Hierbij worden weinig beperkingen opgelegd aan de landbouw. Waar dit gebeurt zal extra nadruk op natuurbehoud worden gelegd.

- f. De landschappelijke verbeteringen worden in dit alternatief, anders dan bij a en d, gericht op verhoging van de aantrekkelijkheid voor de recreatie. Daarbij zullen natuurlijke waarden behouden moeten blijven.

Lokaal niveau

Hoewel het gebied doorsneden wordt door spoorlijnen en een hoofdweg (rijksweg 12) en ondanks de ligging tussen de centra Gouda, Bodegraven, Woerden en Oudewater is het altijd vrij geïsoleerd geweest. Genoemde wegen doorsnijden niet alleen het gebied maar ook vele bedrijven.

Het verkavelingsgebied bezit in de Reeuwijkse Plassen een element van formaat voor de dagrecreatie. Het streekplan (1967) noemt deze plassen een recreatiegebied van regionaal en landelijk belang, bestemd voor dagrecreatie en in zeer beperkte mate voor verblijfsrecreatie. Voor de behartiging van de belangen van dit gebied is het Recreatieschap Reeuwijkse Plassen werkzaam.

De bestemmingsplannen 1) geven aan dat het grootste deel van het blok een open gebied blijft waar de landbouw hoofdzaak is en waar de grond vrijwel alleen als grasland wordt gebruikt. De agrarische bebouwing zal niet van plaats veranderen terwijl voor nieuwe agrarische bebouwing doorgaans is voorgeschreven dat deze op de bestaande moet aansluiten.

De bestemmingsplannen geven verder een meer nauwkeurige omschrijving van de gedeelten van het blok rond het open midden. Daarnaast waren er de laatste jaren en ook thans nog ontwikkelingen aangaande woningbouw en wegeaanleg die zeer belangrijk zijn.

Woningbouw

In het noorden van de huidige blokgrens en hieraan grenzend zijn een viertal bestemmingen voor woningbouw en/of industrieterreinen aangegeven die een wijziging van de blokgrens noodzakelijk zullen maken.

Dit betreft in het noordwesten een uitbreidingsplan van Bodegraven, gelegen binnen de huidige blokgrens tussen de Oude Rijn in het noorden en rijksweg 12 in het zuiden in de Zuidzijdepolder. Voor dit deel is geen bestemmingsplan landelijk gebied. Hier zijn al vele woningen gekomen terwijl het overige eveneens voor stedelijke bebouwing is bestemd.

In het noordoosten van het blok zijn aanzienlijke uitbreidingsplannen van Woerden. Dit betreft globaal genomen een gebied tussen Barwoutswaarder en Woerden inclusief een gedeelte de polder Bulwijk en hieraan grenzend de Polder Middelland. Een aanzienlijk deel van deze uitbreiding is reeds gerealiseerd.

1) Namelijk van Bodegraven, Woerden, Driebruggen, Reeuwijk, Gouda en Haastrecht.

Verder is er in het noorden nog het uitbreidingsplan van de plaats Nieuwerbrug. In het overig deel van het blok is de uitbreiding van Reeuwijk van de grootste omvang. Het bestemmingsplan geeft hiervoor aan het gebied oostelijk grenzend aan het dorp Reeuwijk en verder begrensd door de Oudeweg en het plassengebied. Voor de rest dient gerekend te worden met beperkte uitbreidingen ter afronding van de kernen Driebruggen, Waarder, Papekop, Hekendorp en Haastrecht. Ten slotte is onder Woerden, in de Polder Snel en Polanen zuidelijk van de spoorlijn en westelijk van de Cattenbroekerdijk, nog een beperkte oppervlakte bestemd voor woningbouw.

In vrijwel alle hiervoor genoemde uitbreidingen is woningbouw gerealiseerd of in uitvoering, terwijl andere gronden bouwrijp gemaakt worden of sommige nog voor agrarische doeleinden worden gebruikt. Reeds in 1974 was hiervoor een aanzienlijke oppervlakte cultuurgrond aan het agrarisch gebruik onttrokken. Het is daarom uitermate moeilijk aan te geven welke oppervlakte van de in 1974 geregistreerde cultuurgrond, in de naaste toekomst alsnog aan de landbouw zal worden ontnomen.

De wegen

Momenteel is van grote betekenis voor het gebied de verbreding van rijksweg 12, over de gehele lengte waarover deze weg door het blok loopt (ongeveer 11 km), alsook de aanpassing van aansluitingen met andere wegen. De aanleg van deze weg zal in 1978 gereed zijn, de aankoop van de benodigde gronden zal grotendeels reeds in 1972 zijn geschied. Voor de aanleg van deze 11 km weg zal bij een breedte van 70 meter circa 80 ha grond nodig zijn 1).

Inundatie

Dit betreft de Polder Broekvelden en Vettenbroek (185 ha) die geïnundeerd zijn en toegevoegd aan de Reeuwijkse Plassen. De voorheen hier gelegen cultuurgrond was reeds in 1969 aan het agrarisch gebruik onttrokken. Dit komt niet tot uitdrukking op de kaart bij blz. 8. Momenteel zijn er geen plannen voor inundatie bekend.

Recreatiegebieden

De in het blok gelegen Reeuwijkse Plassen, inclusief thans ook de Polder Broekvelden en Vettenbroek, zijn een recreatiegebied van nationale betekenis. Daaraan grenzend is ook voor andere gebieden in het blok de bestemming recreatie aangegeven. Dit betreft het noordelijk deel van de Polder Willens ten noordoosten van Gouda en een gebied ten noordoosten van het dorp Reeuwijk, gelegen ten noorden van de Oudeweg en begrensd door rijksweg 12 in

1) Oppervlakte per km lengte is 1 ha per 10 meter breedte.

het westen en noorden en zich uitstrekkend tot ruim 1 km oostelijk van deze weg. Dit laatste gebied wordt ook geconfronteerd met de verbreding van rijksweg 12 en wat daarmee samenhangt. Het is thans nog niet bekend of de gronden waarvoor een recreatieve bestemming is aangegeven geheel dan wel gedeeltelijk aan het agrarisch gebruik zullen worden onttrokken.

Natuurgebieden

Grenzend aan het plassengebied is voor een beperkte oppervlakte een bestemming als natuurgebied aangegeven. Dit is het noordelijk deel van de Polder Oukoop en Negen Viertel, de plassen aan de Prinsendijk in deze polder en Lang Roggebroek ten westen van de Oukoopse Kade. Daarnaast heeft een klein gebied ten westen van Haastrecht, tussen de Steinse Dijk en de Hollandsche IJssel, de bestemming natuur- en/of recreatiegebied. De bestemming natuurgebied betreft gronden uitsluitend bestemd voor behoud of herstel van de aldaar voorkomende dan wel daaraan eigen natuurwetenschappelijke, landschappelijke of cultuurhistorische waarden. Op deze gronden mag niet worden gebouwd en zij mogen alleen gebruikt worden voor bouwland, grasland, griend, riet enz., zoals aanwezig bij ter inzage legging van het plan.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat de oppervlakte landbouwgrond de afgelopen jaren door aanwending voor diverse doeleinden (woningbouw, wegenbouw, industrie, recreatie) is verminderd. In de bestemmingsplannen wordt rekening gehouden met verdere uitbreiding van de woonkernen en voor wegaanleg. Voorts zullen andere gronden een recreatieve bestemming krijgen. In totaal zal de komende jaren als al deze plannen gerealiseerd zijn circa 350 ha cultuurgrond (gemeten maat) aan het agrarisch gebruik onttrokken worden. Verder worden in de bestemmingsplannen beperkingen aan het grondgebruik opgelegd (natuurterreinen) en op het vestigen en of veranderen van boerderijen. De landbouw ondergaat dus een sterke invloed van de andere belangen.

2. Agrarisch-structurele aspecten

2.1 Aantal bedrijven naar beroepsgroep 1)

Bij de beschrijving van de ontwikkeling van het aantal bedrijven wordt onderscheid gemaakt in hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven. De hoofdberoepsbedrijven (of wel de bedrijven in de A + B-beroepsgroepen (zie bijlage 1) vormen de belangrijkste categorie. In de periode 1969-1974 is hun aantal afgenomen van 341 tot 317, een vermindering van 1,4% per jaar wat geringer was dan het landelijk gemiddelde van 3% per jaar. De hoofdberoepsbedrijven gebruikten 93% van de geregistreerde cultuurgrond.

Tabel 2.1 Bedrijven naar beroepsgroep x)

	Aantal bedrijven		Ha cultuurgrond	
	1969	1974	1969	1974
Hoofdberoepsbedrijven	341	317	4714	4347
Nevenbedrijven	79	79	290	329
Totaal	420	396	5004	4676

x) Exclusief bedrijven kleiner dan 10 sbe. Zie ook bijlage 2.

De categorie nevenbedrijven bestaat voor ruim de helft uit bedrijven van personen met een hoofdberoep buiten de landbouw (C-groep), de andere zijn bedrijven van rustenden (D-groep). Het geregistreerde grondgebruik van de nevenbedrijven is de laatste jaren iets uitgebreid terwijl het aantal bedrijven gelijk bleef.

Mutaties van beroepsgroep bij hoofdberoepsbedrijven

De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven had verschillende oorzaken. Enerzijds waren dat beroepsbeëindiging (het natuurlijke verloop), beroepsverandering (aanvaarden van ander

1) De gegevens in dit en het volgende hoofdstuk zijn gebaseerd op de metellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven in het blok en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben. De oppervlakte cultuurgrond van het blok is hiermee niet bepaald. Bij de metellingen worden namelijk kleine bedrijfjes buiten beschouwing gelaten en komt ook het grondgebruik in het blok van buiten het blok wonenden niet aan de orde. Anderzijds is wel meegeteld het grondgebruik buiten het blok van degenen die in het blok wonen.

hoofdberoep) en overige oorzaken (ziekte jonge bedrijfshoofden, verhuizing naar bedrijf buiten het blok, e.d.).

Tabel 2.2 De mutaties op de hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg

Mutatieoorzaak	Totaal aantal	Aantal voortgezet als		Aantal opgeheven
		hoofdberoepsbedrijven	nevenbedrijven	
Beroepsbeëindiging	52	32 (4)	9	11
Beroepsverandering	8	1	1	6
Overige oorzaken	9	5 (5)	1	3
Totaal	69	38	11	20

N.B.: Tussen haakjes () waarvan door niet-familieleden.

De voornaamste oorzaak van de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven was de beroepsbeëindiging van bedrijfshoofden. Hierbij waren 52 bedrijven betrokken waarvan er 32 als hoofdberoepsbedrijf werden voortgezet en 20 als A+B-bedrijf zijn verdwenen. Door beroepsverandering zijn 7 bedrijven als hoofdberoepsbedrijf weggegaan en door overige oorzaken 4.

Anderzijds zijn er ook hoofdberoepsbedrijven bijgekomen, dit waren nieuw gestichte bedrijven en bedrijven die voorheen als nevenbedrijf werden geëxploiteerd.

Aantal hoofdberoepsbedrijven in 1969		341
Afgenomen door: beroepsbeëindiging	- 20	
beroepsverandering	- 7	
overige oorzaken	- 4	
Toegenomen door stichting (5) en uit C (2)	<u>+ 7</u>	
Aantal hoofdberoepsbedrijven in 1974		317

Van de 52 bedrijven waar beroepsbeëindiging aan de orde was zijn er 32 door een opvolger als hoofdberoepsbedrijf voortgezet. Dit betekent een opvolgingspercentage in deze periode van 62 hetgeen hoog genoemd mag worden. Mede hierdoor bleef de vermindering van het aantal bedrijven de laatste jaren beperkt. De opvolgers waren meest zoons of schoonzons (28), de anderen kwamen niet uit de familiekring (4).

Er zijn 8 bedrijfshoofden van beroep veranderd, hierdoor zijn 7 bedrijven als hoofdberoepsbedrijf verdwenen (1 bedrijf is door een zoon als hoofdberoepsbedrijf voortgezet). Gerekend over de bedrijfshoofden die mogelijk van beroep zouden kunnen veranderen, namelijk die jonger zijn dan 55 jaar (249 in 1969), was de effectieve beroepsverandering 7 van de 249, dat is slechts 0,6%

per jaar. Het aantal bedrijven dat uit de hoofdberoepsgroep verdween door beroepsverandering was gelijk aan het aantal bedrijven dat er in de groep bijkwam (door stichting en overkomst uit C). Verder is door overige oorzaken het aantal hoofdberoepsbedrijven met 4 verminderd (0,2% per jaar van alle bedrijven).

De 31 bedrijven die als hoofdberoepsbedrijf zijn verdwenen waren gemiddeld 10 ha groot en hadden een gemiddelde omvang van 77 sbe. Zij waren hiermee kleiner dan de totale groep hoofdberoepsbedrijven met gemiddeld 13,8 ha en 112 sbe per bedrijf in 1969. Gezien de oppervlakte waren het meest bedrijven met 5-15 ha grond (18), van 27 bedrijven was de omvang kleiner dan 110 sbe. Wat betreft bedrijfstype waren het meest rundveehouderijbedrijven (19), doch ook rundvee- + veredelingsbedrijven (8) en fruit-/boomkwekerijbedrijven (4).

De zeven toegestreden bedrijven waren klein van oppervlakte (zes kleiner dan 5 ha) en meest klein van omvang (vijf kleiner dan 90 sbe, twee groter dan 150). Gezien de bedrijfsvoering waren het meest veredelingsbedrijven (4).

2.2 De bedrijfsoppervlakte

In 1974 hadden de hoofdberoepsbedrijven 4347 ha cultuurgrond in gebruik. Dit was 367 ha minder dan in 1969 en betekent een vermindering van 1,6% per jaar wat vrij aanzienlijk is. De gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven (13,7 ha in 1974) is de laatste jaren niet veranderd.

Het is derhalve begrijpelijk dat de verdeling van de bedrijven over de verschillende oppervlakteklassen de laatste jaren vrijwel niet is veranderd. Alleen bij de twee typen rundveehouderijbedrijven is naar verhouding het aantal van 10-20 ha iets toegenomen ten koste van de kleinere klassen. (Tabel 2.3 zie blz. 18).

Ondanks de uiteindelijk gelijk gebleven verdeling van de hoofdberoepsbedrijven over de oppervlakteklassen zijn er verschuivingen geweest. Er zijn bedrijven als hoofdberoepsbedrijf verdwenen, andere zijn in de groep gekomen. Daarnaast zijn bedrijven tot een grotere of kleinere oppervlakteklasse gaan behoren. Een aanzienlijk aantal bedrijven is in een kleinere oppervlakteklasse terecht gekomen (zie bijlage 4). Dit was gedeeltelijk het gevolg van onttrekking van cultuurgrond voor niet-agrarische doeleinden, hierdoor zijn overigens ook gehele bedrijven verdwenen.

Van alle hoofdberoepsbedrijven is een kwart kleiner dan 10 ha en bijna de helft (46%) heeft meer dan 15 ha grond. Deze laatste bedrijven gebruiken 64% van de cultuurgrond.

2.3 Grondmobiliteit

Hieronder wordt verstaan de oppervlakte grond die in een bepaalde periode van gebruiker is gewisseld 1). Bezien zal worden de

1) Deze oppervlakte mag niet verward worden met de oppervlakte die op de vrije grondmarkt komt, veel nieuwe gebruikers zijn naaste familieleden.

Tabel 2.3 Hoofdberoepsbedrijven naar oppervlakte

	Rundveebedrijven 1)		Alle hoofdberoepsbedr.				Perc.cult.gr.op hoofdber.bedr.	
	1969	1974	1969		1974		1969	1974
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Minder dan 5 ha	10	3	4	1	35	10	33	10
5 - 10 ha	48	16	39	14	52	15	47	15
10 - 15 ha	95	31	89	33	98	29	93	29
15 - 20 ha	98	32	94	34	101	30	96	30
20 ha en meer	55	18	48	18	55	16	48	16
Totaal	306	100	274	100	341	100	317	100
							100	100
							28	27

1) "Rundveehouderijbedrijven" en "rundvee + veredelingsbedrijven"
Zie voor de indeling in bedrijfstypen hoofdstuk 3, paragraaf 3.2.

overdracht van gehele bedrijven enerzijds en vergroting, verkleining en opheffen van bedrijven anderzijds. Aangezien alleen de oppervlakten van 1969 en 1974 bekend zijn valt een deel van het grondverkeer buiten de waarneming, namelijk de mutaties per bedrijf die elkaar opheffen binnen deze periode. Een andere onzuiverheid is dat een deel van de grond van opgeheven bedrijven nog bij dezelfde personen in gebruik is als in 1969.

Er zijn 45 gehele bedrijven overgedragen, 42 hiervan waren in 1969 hoofdberoepsbedrijven. Uitgaande van de oppervlakte in 1969 was hierbij 687 ha grond betrokken, bijna alleen van hoofdberoepsbedrijven (680 ha). Dit grondverkeer omvatte 13,7% van de oppervlakte cultuurgrond in 1969. Het andere grondverkeer bestond uit vergroting van bedrijven en nieuw gevestigde bedrijven, samen 192 ha of wel 3,8% van de grond in 1969.

Hiernaast is van een aantal bedrijven de oppervlakte verkleind en zijn andere bedrijven opgeheven (of door te kleine omvang uit de registratie verdwenen). Ten opzichte van 1969 betrof de verkleining 252 ha en het opheffen 269 ha, samen 521 ha. Wanneer hierop in mindering wordt gebracht de 192 ha die is aangewend voor vergroting van bedrijven en voor nieuwe bedrijven dan resteert een oppervlakte van 329 ha. Met deze oppervlakte is het geregistreerde grondgebruik de afgelopen jaren verminderd.

Tabel 2.4 Veranderingen in de oppervlakte cultuurgrond 1969-'74 1)

	Totaal	Hoofdb. bedr.	Nevenbedr.
Oppervl. cult. grond 1969	5004	4714	290
Verkleiningen	-252	-200	- 52
Opheffingen	-269	-201	- 68
Stichtingen	+ 49	+ 12	+ 37
Vergrotingen	+143	+129	+ 14
Saldo mutaties naar andere groep		-108	+108
Oppervl. cultuurgrond 1974	4676	4347	329

1) In bijlage 5 meer uitgebreid weergegeven.

De vermindering van het geregistreerde grondgebruik met omstreeks 330 ha is door diverse oorzaken ontstaan. Een aanzienlijk gedeelte van de grond van opgeheven bedrijven en ook van verkleinde bedrijven is aan de agrarische bestemming onttrokken voor met name woningbouw, wegaanleg en recreatie. Daarnaast is een gedeelte van de grond van opgeheven bedrijven nog bij dezelfde personen in gebruik als in 1969 (bedrijven beneden een omvang van 10 sbe zijn niet geteld, deze kunnen echter nog wel een aantal ha grond in gebruik hebben). Verder kan er een verschil zijn door grondtrans-

acties met bedrijven buiten het blok.

Voor de groep hoofdberoepsbedrijven als geheel is het grondgebruik met 367 ha verminderd. In de eerste plaats was het grondgebruik van de uitgetreden bedrijven (312 ha) groter dan dat van de toegetroeden bedrijven (16 ha). In de tweede plaats is op de 310 bedrijven die in beide jaren hoofdberoepsbedrijven waren de oppervlakte met 71 ha verminderd (van 4402 ha tot 4331 ha). Dit in tegenstelling tot andere gebieden waar de oppervlakte van laatstgenoemde groep bedrijven veelal wordt vergroot.

Van de 310 bedrijven die in beide jaren hoofdberoepsbedrijf waren zijn er 36 vergroot met minstens één ha en 44 verkleind. De verkleiningen hadden de overhand, ook wat betreft oppervlakte.

Tabel 2.5 Vergrotingen en verkleiningen van - in beide jaren - hoofdberoepsbedrijven

	Aantal bedrij- ven 1)	Aantal bedrijven dat vergroot of verkleind is met . . . ha					Opper- vlakte in ha
		1-3	3-5	5-7	7-10	10-15	
Vergroot	36	19	6	9	1	1	123
Verkleind	44	21	10	5	2	6	190

1) Totaal 310, waarvan 230 zonder veranderingen van 1 ha of meer.

De vergrote bedrijven zijn gemiddeld 3,4 ha in oppervlakte toegenomen, de verkleinde bedrijven met gemiddeld 4,3 ha in oppervlakte afgenomen. Zowel de vergrotingen als de verkleiningen waren meest kleiner dan 10 ha.

2.4 Rechtsvorm van grondgebruik

De rechtsvorm van het grondgebruik, de verhouding tussen eigendom en pacht, betreft de toestand in 1974 gemeten aan de hand van de kadastrale oppervlakte volgens de cultuurtechnische inventarisatie van het I.C.W. Het grootste deel van de cultuurgrond in het blok was eigendom en 39% werd gepacht. Op de grootste en belangrijkste groep bedrijven, de landbouwbedrijven 1), werd eveneens 39% van de grond gepacht.

1) Deze door het I.C.W. gehanteerde indeling wijkt enigszins af van de indeling in bedrijfstype in de rest van dit rapport.

Tabel 2.6 Eigendom en pacht van de grond

	Aantal bedrijven	Ha cul- tuurgr.	Ha pacht	Percent. pacht
Hoofdberoepsbedrijven	359	5394	2112	39
Nevenbedrijven	45	231	79	34
Alle bedrijven	404	5625	2191	73

Bron: J.C.W. - Cultuurtechnische inventarisatie 1974

Bij de beschouwing van alleen de groep landbouwbedrijven blijkt dat naarmate de bedrijfsoppervlakte groter is er een groter percentage wordt gepacht. Zo wordt op de bedrijven kleiner dan 10 ha ruim een vijfde van de oppervlakte die zij gebruiken gepacht, op die van 10-15 ha een derde en op de bedrijven groter dan 20 ha iets minder dan de helft.

Tabel 2.7 Eigendom en pacht op landbouwbedrijven

	Percentage			
	bedrijven a)	cult. grond a)	pacht a)	pacht b)
Tot 10 ha	18	7	4	21
10 - 15 ha	22	17	14	33
15 - 20 ha	34	35	33	37
20 - 30 ha	22	32	38	48
Vanaf 30 ha	4	9	11	46
Totaal	100	100	100	100
Aantal/ha	323	5347	2099	

a) Vertikaal percentage. b) Horizontaal percentage

Bron: I.C.W. Cultuurtechnische inventarisatie 1974

Tussen de deelgebieden zijn aanzienlijke verschillen in de mate van pacht. De groep hoofdberoepsbedrijven in gebied Noord pachten ruim de helft (53%) van de grond die zij in gebruik hebben, in de gebieden Midden en Zuid wordt ruim een derde (35%) van het grondgebruik gepacht en in gebied West slechts een kwart (26%).

Over de aard van de verpachters, die doorgaans niet sterk verandert, zijn alleen gegevens per gemeente bekend betreffende de toestand in 1966 en van de pacht van ouders ook van 1970. De totale oppervlakte pachtland in de drie gemeenten samen werd in 1966 voor driekwart gepacht van particulieren en voor een kwart van rechtspersonen. Het meest werd gepacht van andere land- of tuinbouwers

(42%) en van overige particulieren (33%). Een groot deel van het pachtland werd gepacht van ouders (31%), dit is na 1966 toegenomen en was in 1970 36%. Tussen de gemeenten bestonden geen grote verschillen, in Driebruggen werd in 1970 wat meer gepacht van ouders (40%) dan in de andere gemeenten (ca. een derde). Voorts wordt in Reeuwijk vergeleken met de andere gemeenten wat meer gepacht van de overheid en wat minder van overige rechtspersonen.

Tabel 2.8 Aard van de verpachters 1966

	Gemeente		
	Driebruggen	Reeuwijk	Woerden
Perc. cultuurgrond gepacht	35 (38)	35 (27)	50 (44)
Perc. v.h. pachtland gepacht van:			
ouders	33 (40)	27 (35)	32 (32)
land- en tuinbouwers	43	39	44
overige particulieren	35	30	34
overheid	4	21	7
overige rechtspersonen	18	10	15

N.B.: Tussen haakjes () 1970

Bron: CBS - Landbouwtellingen

2.5 Verkaveling en ontsluiting

Over de verkaveling zijn gegevens bekend middels de cultuurtechnische inventarisatie van het I.C.W. naar de toestand in 1974. Hiervan zal alleen de verkavelingstoestand van de landbouwbedrijven worden gezien. De produktie van deze bedrijven is sterk aan de grond gebonden, zij hebben bijna alle grond in gebruik en verreweg de meeste hoofdberoepsbedrijven zijn landbouwbedrijven.

Deze 323 landbouwbedrijven hebben per bedrijf gemiddeld 3,5 kavels 1) met een gemiddelde oppervlakte van 4,8 ha of, bij een andere onderscheiding, gemiddeld 2 bedrijfskavels 2) met een oppervlakte van 8,3 ha. Bij deze bedrijfskavels zijn de huisbedrijfskavels (met 13,1 ha) gemiddeld veel groter dan de veldbedrijfskavels (3,5 ha) waarvan er gemiddeld één per bedrijf voorkomt.

- 1) Kavel. Een aaneengesloten stuk grond van een gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers, wegen, waterlopen en/of spoorlijnen.
- 2) Bedrijfskavel. Als kavel: hierin mogen echter wel ter plaatse overschrijdbare wegen, waterlopen en/of spoorlijnen voorkomen.

Van de totale oppervlakte grond ligt 79% in huisbedrijfskavels, dus bij huis in aaneengesloten stukken grond waarin echter wel overschrijdbare grenzen kunnen voorkomen. Uigaande van alleen de huiskavel ligt 42% van de grond bij huis. Ruim een vijfde (21%) van de grond ligt in veldbedrijfskavels dus van huis en wel op een gewogen gemiddelde afstand van ruim één kilometer (1163 meter) van de bedrijfsgebouwen. De gewogen gemiddelde afstand van de grond gelegen in huisbedrijfskavels is 612 meter. Deze aanzienlijke afstand is eigen aan de hier voorkomende zogenaamde slagenverkaveling: langgerekte en vaak smalle kavels.

Tabel 2.9 Verkaveling, kavels naar oppervlakte

	Aantal	Opp. in ha	Gem.opp. in ha
Landbouwbedrijven	323	5347	16,6
Kavels	1123	5347	4,8
w.v. huiskavels	323	2224	6,9
Bedrijfskavels	642	5347	8,3
w.v. huisbedrijfskavels	323	4237	13,1
veldbedrijfskavels	319	1110	3,5

Bron: I.C.W.-cultuurtechnische inventarisatie 1974

Van de 323 landbouwbedrijven heeft ongeveer driekwart één of twee bedrijfskavels (136 resp. 103 bedrijven), 17% of 54 bedrijven heeft er drie en 9% (30 bedrijven) heeft minstens vier bedrijfskavels.

Tabel 2.10 Landbouwbedrijven naar aantal bedrijfskavels

	Bedrijven met....bedrijfskavels					Totaal
	1	2	3	4	5 t/m 7	
Perc. bedrijven	42	32	17	5	4	100
Perc. oppervlakte	38	33	17	7	5	100
Gem. bedrijfskavelgr. (ha)	15,1	8,5	5,7	4,9	4,1	8,3
Gem. aantal kavels	2,4	3,5	4,7	5,8	7,0	3,5
Gem. kavelgrootte (ha)	6,4	4,8	3,7	3,4	3,2	4,8
Gem. bedrijfsgrootte (ha)	15,1	16,9	17,2	19,7	22,5	16,6

Bron: I.C.W.-cultuurtechnische inventarisatie 1974

Voor een efficiënte bedrijfsvoering is het noodzakelijk dat de cultuurgrond van melkveebedrijven merendeels bij de bedrijfsgebouwen is gelegen. Ruim twee vijfde van de landbouwbedrijven heeft alle grond bij huis liggen, hetzij in uitsluitend huiskavels

(25 bedrijven) hetzij in huisbedrijfskavels (111 bedrijven). De meeste andere bedrijven hebben het grootste gedeelte van hun grond bij huis liggen. Van 17% van de bedrijven ligt minstens 80% van de grond in huisbedrijfskavels bij de gebouwen, 12% heeft 70-80% bij de gebouwen en voor 8% van de bedrijven is dit 60-70%. Verder heeft 21% van de bedrijven minder dan 60% van het land bij huis liggen. Voor de bedrijven groter dan 10 ha gelden vrijwel dezelfde verhoudingen.

Tabel 2.11 Landbouwbedrijven naar grond bij huis

	Alle bedr.		Bedr. vanaf 10 ha	
	aantal	%	aantal	%
Landbouwbedrijven:	323	100	265	100
met alle grond in huiskavel	25	8	11	4
met alle grond in huisbedrijfskavel	111	34	92	35
met 80-99% gr. in huisbedrijfskavel	55	17	50	19
met 60-80% gr. in huisbedrijfskavel	65	20	58	22
met tot 60% gr. in huisbedrijfskavel	67	21	54	20
met huiskavel:				
tot 5 ha	136	42	92	35
5 - 10 ha	112	35	98	37
10 - 15 ha	57	18	57	21
15 ha en groter	18	5	18	7

Het gegeven dat 71% van de landbouwbedrijven meer dan 70% en 79% van de bedrijven meer dan 60% van de grond bij huis heeft liggen (in huisbedrijfskavels) is een te gunstige voorstelling van de verkavelingstoestand. In sommige gevallen kan immers het oversteken van een weg, waterloop of spoorlijn bezwaren met zich meebrengen (dagelijkse gang naar de melkstal). De omstandigheden voor de bedrijfsvoering, met name het interne bedrijfstransport en de bereikbaarheid, zijn op vele bedrijven ongunstig doordat bedrijfskavels worden doorsneden door spoorwegen of de rijksweg. Dit komt voor op 120 bedrijven 1) waarvan 118 behoren tot de typen "rundveehouderijbedrijven" en "rundvee + veredelingsbedrijven". Deze twee bedrijfstypen omvatten 274 bedrijven waarvan dus 43% problemen ondervindt van deze wegen. Het probleem van de bereikbaarheid van door spoorwegen doorsneden bedrijfskavels is indertijd opgelost door de aanleg van vele particuliere overwegen. Daarom is de oppervlakte van de huiskavel een beter gegeven hoewel hiermee mogelijk een wat te ongunstige voorstelling van de verkavelingssituatie gegeven wordt. Daar landbouwbedrijven kleiner dan 10 ha, voorzover het melkveebedrijven zijn, niet direct zijn "aangewezen" op

1) Berekend via de cultuurtechnische inventarisatie.

een ligboxenstal wordt de oppervlakte van de huiskavels alleen voor grotere bedrijven gezien. Van de bedrijven groter dan 10 ha heeft 35% een huiskavel kleiner dan 5 ha en 37% een huiskavel van 5-10 ha. Op 57 bedrijven (21%) heeft de huiskavel een oppervlakte van 10-15 ha en op 18 bedrijven (7%) meer dan 15 ha. De helft van de bedrijven groter dan 30 ha heeft een huiskavel die kleiner is dan 10 ha, van de bedrijven van 20-30 ha heeft 60% een huiskavel kleiner dan 10 ha en van de bedrijven van 15-20 ha is dit bijna drie vierde deel. Wanneer we ervan uitgaan dat bij een moderne bedrijfsvoering (ligboxenstal) minimaal 40 à 50 koeien per bedrijf worden gehouden dan zal, willen deze de gehele zomer bij huis geweid worden, hiervoor een huiskavel van minstens 10 à 15 ha nodig zijn. In dit opzicht is op veel bedrijven de verkaveling dus ongunstig, zeker gezien naar de bedrijfsoppervlakte.

Tabel 2.12 Landbouwbedrijven naar grootte van de huiskavel

Oppervlakte bedrijf	Aantal bedrijven met een huiskavel van...ha				Totaal
	tot 5 ha	5-10 ha	10-15 ha	vanaf 15 ha	
10 - 15 ha	31	31	10	-	72
15 - 20 ha	41	37	23	7	108
20 - 30 ha	18	25	21	7	71
vanaf 30 ha	2	5	3	4	14
Totaal	92	98	57	18	265

Bron: I.C.W.-cultuurtechnische inventarisatie 1974

Over de ontsluitingstoestand kan worden opgemerkt dat van de 359 hoofdberoepsbedrijven er 48 (13%) zijn waarvan de bedrijfsgebouwen verder dan 50 meter van een verharde weg liggen. Van de totale oppervlakte grond in gebruik bij de hoofdberoepsbedrijven (5394 ha) is een derde deel niet direct bereikbaar via een verharde weg. Verder blijkt uit de cultuurtechnische inventarisatie dat 13% van de grond van de landbouwbedrijven alleen bereikbaar is via andere kavels van dezelfde gebruiker doch hiervan is gescheiden door een overweg of spoorbaan, deze grond vormt een onderdeel van de hiervoor genoemde oppervlakte.

2.6 Omvang en samenstelling van de produktie

De omvang en samenstelling van de produktie is uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden = sbe 1). Naast de bedrijfsoppervlakte wegen hierbij ook mee verschillen in intensiteit van het grondgebruik, de omvang van de dierlijke veredelingsproduktie en de weinig aan de grond gebonden glastuinbouw.

1) Standaardbedrijfseenheden zijn verhoudingsgetallen die het mogelijk maken de verschillende produktierichtingen onder één noemer te brengen. Zie ook bijlage 1.

De totale produktie van de hoofdberoepsbedrijven is de afgelopen jaren slechts met 6% toegenomen. Hierbij speelt de vermindering van de oppervlakte cultuurgrond een grote rol. Hierdoor en ook door de vermindering van het aantal bedrijven is de gemiddelde bedrijfsomvang vergroot van 112 tot 128 sbe. De gemiddelde bedrijfsomvang in het verkavelingsgebied was in 1974 vrijwel gelijk aan die in het landbouwgebied Land van Gouda en Woerden en in de hieraan grenzende Lopikerwaard.

Tabel 2.13 De ontwikkeling van de produktie op de hoofdberoepsbedrijven.

	1969	1974	Toeneming in %
Aantal sbe totaal	38275	40485	6
Aantal sbe per bedrijf x)	112	128	14

x) Afgezien van kaasmakerij.

In het verkavelingsgebied is de afgelopen jaren de verdeling van de bedrijven over de omvangsklassen gewijzigd. Het aantal bedrijven met minder dan 130 sbe is aanzienlijk verminderd en het aantal met een grotere omvang is flink toegenomen. Deze veranderingen waren veel groter dan bij de oppervlakteklassen. In 1974 had 46% van de bedrijven een omvang van minstens 130 sbe tegenover 30% in 1969 1). Niettemin had in 1974 nog bijna een kwart van de bedrijven een omvang van minder dan 90 sbe en daardoor belangrijk minder dan voor een volwaardige arbeidskracht onder gemiddelde omstandigheden nodig is om een redelijk inkomen te verwerven.

Tabel 2.14 De bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven x)

	Aantal bedrijven		Percentage bedrijven	
	1969	1974	1969	1974
Minder dan 50 sbe	23	13	7	4
50 - 90 sbe	77	60	23	19
90 - 130 sbe	138	98	40	31
130 - 190 sbe	87	119	25	38
190 - 250 sbe	13	20	4	6
250 sbe en meer	3	7	1	2
Totaal	341	317	100	100

x) Zie ook bijlage 3.

1) Afgezien van kaasmakkerij

De verschuiving in de verdeling van de omvang van de bedrijven was het gevolg van uittreding van kleinere bedrijven en vergroting van bestaande bedrijven. De bedrijven die als hoofdberoepsbedrijf zijn verdwenen hadden bijna alle een omvang van minder dan 130 sbe (gemiddeld 77 sbe). De bestaande bedrijven zijn de 310 bedrijven die zowel in 1969 als in 1974 hoofdberoepsbedrijf waren. Hiervan bleef ruim twee vijfde (42%) in dezelfde omvangsklasse als in 1969, kwam 46% in een hogere klasse terecht en 12% in een lagere. Van minder dan de helft van de bedrijven is dus de omvang toegenomen.

Tabel 2.15 Verloop van de bedrijfsomvang van in beide jaren hoofdberoepsbedrijven.

Bedrijfsomvang in 1969	Aantal in 1969	Tot 1974			Percentage in hogere klasse
		gelijk gebleven	verkleind	vergroot	
Minder dan 50 sbe	16	9		7	44
50 - 70 sbe	21	10	2	9	43
70 - 90 sbe	45	21	3	21	47
90 - 110 sbe	57	19	5	33	58
110 - 130 sbe	71	21	11	39	55
130 - 150 sbe	35	16	3	16	46

De 65 bedrijven met in 1969 minstens 150 sbe zijn in voorgaande tabel weggelaten vanwege de onregelmatig intervallen tussen de desbetreffende klassen. Van de kleinere bedrijven is in de tabel te zien dat van degenen die in 1969 een omvang hadden van 90 tot 130 sbe er verhoudingsgewijs de meeste zijn vergroot.

2.7 Arbeidsbezetting, leeftijd bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

a. Arbeidsbezetting

Het aantal hoofdberoepsbedrijven nam in deze periode af met 1,4% per jaar, het aantal arbeidskrachten op deze bedrijven van 468 tot 423 of met gemiddeld 1,9% per jaar, waardoor de arbeidsbezetting per 100 bedrijven slechts weinig verminderde, namelijk van 137 tot 133 man.

De vaste arbeidsbezetting bestaat voor het overgrote deel uit bedrijfshoofden en zoons. De laatste jaren is de betekenis van de bedrijfshoofden toegenomen door een sterkere vermindering van het aantal zoons en vreemde arbeidskrachten.

Tabel 2.16 Vaste mannelijke arbeidskrachten

	1969		1974		Index 1974 (1969 = 100)
	aant.	%	aant.	%	
Bedrijfshoofden	340	73	324	76	95
Meewerkende zoons	80	17	66	16	83
Ov. gezinsleden	9	2	4	1	44
Vreemden	39	8	29	7	74
Totaal	468	100	423	100	90

Het percentage eenmansbedrijven nam toe van 65 tot 71%, het percentage tweemansbedrijven waarop de tweede man een zoon is kwam van 17 op 18% en het percentage overige tweemansbedrijven verminderde van 14 tot 10%. Het aantal bedrijven met minstens drie man verminderde van 12 tot 6.

b. Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

In 1974 was 58% van de bedrijfshoofden jonger dan 50 jaar (landelijk 53%), in 1969 was dit 59%. Hierin is dus maar weinig veranderd, dit geldt ook voor de andere leeftijdsklassen.

Tabel 2.17 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

Leeftijd bedrijfs- hoofd	Bedrijfshoofden				Aantal bedrijven in 1974		
	1969		1974		met op- volger	zonder opvol- ger	opvolging onbekend
	aant.	%	aant.	%			
Jonger dan 40 jr.	101	30	89	28			
40 - 50 jr.	101	30	94	30			
50 - 55 jr.	47	14	48	15	19	21	8
55 - 60 jr.	45	13	43	14	21	16	6
60 jr. en ouder	47	14	43	14	23	17	3
Totaal bedrijven	341	100	317	100	63	54	17
Ha cultuurgrond					1091	594	239

Er zijn 86 bedrijven met een bedrijfshoofd van 55 jaar of ouder. Op 44 van deze bedrijven wordt een opvolger uit de eigen familiekring verwacht. De opvolging uit eigen kring is voor deze bedrijven dus 51%. Er worden voor de toekomst maar weinig minder opvolgers verwacht dan er de afgelopen vijf jaar waren, toen is 56% van de bedrijven door een opvolger uit eigen kring voortgezet. Vergeleken met andere gebieden is het percentage bedrijven met een opvolger hoog, landelijk lag dit in 1974 rond de 40%.

2.8 Het aantal sbe per man

De produktieomvang van de groep hoofdberoepsbedrijven is toegenomen van ca. 38300 tot 40500 sbe of wel met gemiddeld 1,1% per jaar. Het aantal vaste arbeidskrachten op deze bedrijven verminderde met gemiddeld 1,9% per jaar (van 468 tot 423). Het gemiddeld aantal sbe per man is hierdoor toegenomen van 82 tot 96, dit is gemiddeld 3,2% per jaar. Vergeleken met de landelijke produktiestijging per man in deze periode (5 à 6% per jaar) is dit een trage ontwikkeling.

Het aantal sbe per man is vergeleken met het landbouwgebied Land van Gouda en Woerden waartoe het behoort iets lager. Ten opzichte van de Krimpenerwaard en het Utrechtse Veenweidegebied ligt het niveau hoger.

Landbouwgebied	Aantal sbe per arb.kracht (1974) 1)
Land van Gouda en Woerden	101
Rijnland	104
Krimpenerwaard	92
Lopikerwaard (U)	96
Veenweidegebied (U)	90
Gebied van IJssel en Oude Rijn (U)	101
R.v.k. Driebruggen	96

1) Bron: LEI-bewerking van CBS-statistieken.

In het verkavelingsgebied is naarmate de oppervlakte van de bedrijven toeneemt het aantal sbe per man hoger. Het aantal sbe per man is op de grootste bedrijven (20 ha en meer) ook het meeste toegenomen vooral als gevolg van vermindering van de arbeidsbezetting (zie bijlage 6). Bij de bedrijfstypen hebben de typen met veredeling gemiddeld meer sbe per man. Verder is op de "rundveehouderijbedrijven" en de "veredelingsbedrijven" de produktie per man relatief iets meer verbeterd. Opmerkelijk is dat op de "glas-tuinbouwbedrijven" het aantal sbe per man bijzonder laag is. Hierbij zijn echter bedrijven waarvan sommige teelten (witloftrekkerij, plantenkwekerij) niet of onvoldoende in sbe tot uitdrukking zijn gekomen. Ten slotte bleef ook op de "fruit/boomkwekerijbedrijven" het aantal sbe per man aanzienlijk onder het gemiddelde van alle bedrijven.

2.9 De verschillen tussen de deelgebieden

Tussen de onderscheiden deelgebieden zijn menig in opzicht duidelijke verschillen. Een indruk hiervan geeft de volgende tabel 1).

1) Zie voor een nadere detaillering bijlage 3.

Tabel 2.18 Enkele gegevens per deelgebied (hoofdberoepsbedrijven)

		Deelgebied				Totaal
		Noord	Midden	Zuid	West	
Perc. hoofdb. bedr.	1969	80	85	82	69	81
(van alle bedr.)	1974	79	84	78	73	80
Perc. cult.gr. op	1969	92	95	98	91	94
hoofdber. bedr.	1974	92	94	94	88	93
Hoofdb. bedr., % vermind. p. jr.		2,5	0,9	1,3	1,2	1,4
Cult.gr. hoofdb.b., % verm. p. jr.		2,4	0,8	1,6	3,2	1,6
Perc. rundveeh. bedr.	1969	79	74	63	50	71
(v.d. hoofdb. bedr.)	1974	83	72	72	41	72
Opp. rundveeh. bedr.	1969	15,6	14,9	17,2	16,5	15,6
	1974	15,9	15,3	16,0	16,3	15,7

In gebied Midden was de vermindering van het aantal bedrijven en van de oppervlakte cultuurgrond relatief veel beperkter dan in de andere gebieden. Verder zijn er in dit gebied verhoudingsgewijs minder nevenbedrijven.

De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven was in Noord (2,5% per jaar) groter dan het gemiddelde van 1,4% per jaar. Het hoofdberoepsgrondgebruik verminderde in West (3,2% per jaar) en in Noord (2,4% per jaar) meer dan het gemiddelde wat 1,6% per jaar was.

De meeste hoofdberoepsbedrijven behoren tot het type "rundveehouderijbedrijven", dit geldt niet voor gebied West waar relatief meer tuinbouwbedrijven voorkomen. De gemiddelde oppervlakte van de "rundbeehouderijbedrijven" is in elk deelgebied vrijwel gelijk (15 à 16 ha).

Van de totale produktieomvang bestaat in West drie vijfde uit rundveehouderij, in de overige gebieden vier vijfde. In alle gebieden omvat de veredeling 10 tot 20% van alle sbe.

Het gemiddeld aantal sbe per bedrijf en per man in Midden en Noord ontlopen elkaar zeer weinig, in Midden zijn ze echter meer toegenomen. Gebied Zuid heeft maar weinig minder sbe per bedrijf maar door een dichtere arbeidsbezetting aanzienlijk minder sbe per man. En gebied West heeft bij het kleinste aantal sbe per bedrijf en ook een vrij forse arbeidsbezetting het kleinste aantal sbe per man.

In gebied Midden is twee derde van de bedrijfshoofden jonger dan 50 jaar, in Noord is dit 57%, in West de helft en in Zuid slechts 42%.

3. Bedrijfsstructurele aspecten

3.1 Grondgebruik en produktierichtingen

De cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven wordt voor 99% gebruikt als grasland, de rest als tuinland.

Tabel 3.1 Grondgebruik

	Hoofdberoepsbedrijven		Nevenbedrijven	
	1969	1974	1969	1974
Grasland (ha)	4681	4319	286	324
Tuinland (ha) 1)	32	26	7	6
Bouwland (ha) 2)	1	2	0	0
Totaal	4714	4347	293	330

1) Exclusief onderteelt. 2) Inclusief braakland.

De totale agrarische produktie op de hoofdberoepsbedrijven bestaat voornamelijk uit rundveehouderij (81%). In elke produktietak had een beperkte groei plaats. Ondanks de vermindering van de oppervlakte cultuurgrond (met 367 ha) is op de hoofdberoepsbedrijven de omvang van de grondgebonden produktie toegenomen. Dit was het gevolg van een intensiever grondgebruik in de rundveehouderij door meer koeien per ha.

Tabel 3.2 De produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven

	Aantal sbe		Percentage sbe		Verschil in %
	1969	1974	1969	1974	
Rundveehouderij	31233	32605	82	81	+ 4
Veredeling	5574	6260	14	15	+12
Tuinbouw	1477	1621	4	4	+10
Totaal	38275	40485	100	100	+ 6

3.2 Bedrijven naar type

De hoofdberoepsbedrijven zijn onderverdeeld in vijf typen 1). In dit weidegebied waar bijna alle grond als grasland wordt gebruikt is de rundveehouderij verreweg de belangrijkste produktie-

1) Zie voor nadere toelichting bijlage 1.

tak, 87% van de bedrijven in 1974 was dan ook gericht op de rundveehouderij. Dit waren de "rundveehouderijbedrijven" als grootste groep en de "rundvee + veredelingsbedrijven". Daarnaast waren er "veredelingsbedrijven" (7%) en bedrijven waar de tuinbouw het voornaamste was (6%).

Tabel 3.3 Hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven		Ha cultuurgrond	
	1969	1974	1969	1974
Rundveehouderijbedrijven	242	227	3781	3561
Rundvee + veredelingsbedr.	64	47	789	615
Veredelingsbedrijven	13	23	111	140
Fruit/boomkwekerijbedr.	14	11	25	21
Glastuinbouwbedrijven	8	9	8	10
Totaal	341	317	4714	4347

De twee typen rundveehouderijbedrijven hadden 95% van de cultuurgrond van de hoofdberoepsbedrijven in gebruik, de "rundveehouderijbedrijven" alleen zelfs 81%.

De laatste jaren is het aantal hoofdberoepsbedrijven vermindert en is de verhouding tussen de bedrijfstypen iets gewijzigd. De groep "rundveehouderijbedrijven" is hoewel in aantal verminderd relatief van minstens dezelfde betekenis gebleven. Ditzelfde geldt voor de twee typen tuinbouwbedrijven te zamen. De betekenis van de "veredelingsbedrijven" is, door uitbreiding van het aantal, toegenomen. De betekenis van de "rundvee + veredelingsbedrijven" is verminderd.

De veranderingen in de bedrijfstypen verliepen als volgt (zie ook bijlage 7). Het type "rundveehouderijbedrijven" verminderde vooral doordat bedrijven als hoofdberoepsbedrijf zijn verdwenen. Van de "rundvee + veredelingsbedrijven" zijn ook bedrijven uit de hoofdberoepsgroep gegaan terwijl veel bedrijven overgingen naar een ander type. Dit aantal was aanzienlijk groter dan er van andere typen bijkwam. De groep "veredelingsbedrijven" kende bijna alleen toestromingen zowel uit andere typen als van nieuwe bedrijven. Hieruit blijkt de verdergaande specialisatie die enerzijds op rundveehouderij anderzijds op veredeling is gericht.

Het bedrijfstype hangt nauw samen met de oppervlakte. De twee typen waar de rundveehouderij het belangrijkste is zijn gemiddeld het grootst (16 ha en 13 ha). De "veredelingsbedrijven" hebben aanzienlijk minder grond (6 ha) en de "fruit/boomkwekerijbedrijven" zijn gemiddeld zeer klein (2 ha).

Tabel 3.4 Enkele gegevens per bedrijfstype

	Ha per bedrijf		Sbe p. bedrijf		Sbe per man	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Rundveehouderijbedr.	15,6	15,7	113	129	80	95
Rundvee+vered.bedr.	12,3	13,1	118	136	93	106
Veredelingsbedrijven	8,5	6,1	139	141	95	112
Totaal 1)	13,8	13,7	112	128	82	96

1) Inclusief twee typen tuinbouwbedrijven.

Aan de hand van voorgaande tabel kan het volgende worden opgemerkt.

- a. Het is opmerkelijk dat de gemiddelde oppervlakte van de bedrijven met name van de "rundveehouderijbedrijven" niet is veranderd. Dit is naar alle waarschijnlijkheid het gevolg van een geringe vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven enerzijds en van onttrekking van cultuurgrond voor niet-agrarische doeleinden anderzijds,
- b. De gemiddelde oppervlakte van de "veredelingsbedrijven" is verminderd. In 1969 had bijna de helft van deze bedrijven (46%) meer dan 10 ha grond, in 1974 was ruim driekwart (78%) kleiner dan 10 ha. We zagen reeds dat bij deze groep bedrijven de betekenis van de veredeling is toegenomen. De "veredelingsbedrijven" hebben gemiddeld de grootste omvang.
- c. De gemiddelde bedrijfsomvang (in aantal sbe) van de "rundveehouderijbedrijven", de "rundvee + veredelingsbedrijven" en de "veredelingsbedrijven" ontloopt elkaar maar weinig. Op de "rundveehouderijbedrijven" was het aantal sbe per man kleiner dan bij de beide andere typen.

3.3 De rundveehouderij

De rundveehouderij is veruit de belangrijkste produktietak, bijna alle cultuurgrond is grasland en vier vijfde van de totale productieomvang bestaat uit rundveehouderij.

In de periode 1969-1974 is het aantal melkkoeien uitgebreid (met 6%) en het aantal bedrijven met melkkoeien verminderd. Hierdoor is het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf van 28 tot 33 toegenomen.

Het aantal bedrijven met minder dan 30 melkkoeien is sterk verminderd, het aantal bedrijven met grotere melkveestapels is aanzienlijk toegenomen, vooral die met meer dan 50 melkkoeien. Met gebruikmaking van de moderne technieken (ligboxenstal, doorloopmelkstal) en onder gunstige cultuurtechnische omstandigheden

kan één man tegenwoordig 40 à 50 koeien verzorgen. In mei 1974 waren er 73 bedrijven met 40 of meer koeien en begin 1975 was op 22 bedrijven een ligboxenstal.

Tabel 3.5 Omvang van de melkveestapels x)

Aantal melkkoeien per bedrijf	Bedrijven met melkkoeien			
	aantal		Percentage	
	1969	1974	1969	1974
1 - 15 koeien	27	16	9	5
15 - 20 koeien	31	25	10	9
20 - 25 koeien	58	32	18	11
25 - 30 koeien	72	42	23	15
30 - 40 koeien	83	101	26	35
40 - 50 koeien	35	44	11	15
50 en meer koeien	9	29	3	10
Totaal	315	289	100	100
Melkkoeien	8909	9486		
Melkkoeien per bedrijf	28	33		

x) Zie ook bijlage 8.

Behalve de melkkoeien is ook het jongvee 1) en mestvee in aantal toegenomen. Hiertegenover is de oppervlakte grasland op de hoofdberoepsbedrijven verminderd (tabel 3.1). Er wordt dus meer vee per ha gehouden wat kan betekenen dat het grasland intensiever wordt gebruikt. Het aantal grootveeëenheden per ha grasland is toegenomen met 2,4 tot 2,8 2). Dit is een zware veebezetting welke mede wordt behaald door omvangrijker voeraankopen dan in vergelijkbare andere gebieden: in de periode 1972-1975 waren de kosten van veevoer in Zuid-Holland 3) gemiddeld 2300 gulden per ha terwijl deze in Noord-Holland (veenweidegebied) op ruim 1500 gulden lagen en in Utrecht op 2000 gulden.

De ontwikkeling in de rundveehouderij wordt tegenwoordig vooral gestimuleerd door de bouw van ligboxenstallen. De bouw van dergelijke stallen was in dit gebied nog vrij beperkt, begin 1975

1) De jongveebezetting is niet hoog, namelijk 5,6 stuks jongvee per 10 melkkoeien, dit is vrij algemeen in het Westelijk Weidegebied.

2) Het gemiddelde van Nederland in 1975 2,4.

3) LEI-boekhoudbedrijven

hadden nog slechts 22 van de 271 "rundveehouderijbedrijven" en "rundvee + veredelingsbedrijven" een ligboxenstal. Van de bedrijven met meer dan 30 koeien had 13% een ligboxenstal, in Nederland als geheel was dit 30%. Terwijl het gemiddelde aantal koeien met 5 steeg tot 33, werd op deze 22 bedrijven uitgebreid van gemiddeld 36 tot 46 koeien. Hierbij zijn opgemerkt dat in mei 1974 nog niet alle ligboxenstallen volledig bezet waren. De toeneming van het aantal koeien in het gebied vond niettemin voor 46% plaats op deze 22 bedrijven die begin 1975 een ligboxenstal hadden. Een kenmerk van de bedrijven met ligboxenstal is dat de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van 19 ha groter is dan die van 15 ha op de overige bedrijven. Deze gemiddelde oppervlakte is voor beide groepen bedrijven nauwelijks veranderd. Het zijn dus vooral grotere bedrijven waar een ligboxenstal is gebouwd. De bouw van ligboxenstallen ging dus duidelijk gepaard met een flinke verzwaring van het aantal melkkoeien en g.v.e. per ha.

Tabel 3.6 Bedrijven zonder en met ligboxenstal 1)

	Bedr. zonder ligboxen, toestand in		Bedr. met begin 1975 ligboxen, toestand in	
	1969	1974	1969	1974
Aantal bedrijven	282	249	22	22
Gemid. oppervl. in ha	14,7	15,1	18,6	19,1
Gemid. aantal melkkoeien	28	33	36	46
Melkkoeien/100 ha grasl.	190	217	194	242
g.v.e. per 100 ha grasl.	242	278	241	301
Aant. bedr. tot 30 koeien	175	96	6	2
30 - 40 koeien	68	95	11	6
40 - 50 koeien	32	36	3	8
vanaf 50 koeien	7	22	2	6

1) "Rundveehouderijbedrijven" en "rundvee + veredelingsbedrijven".

Bron: CBS - metingen

Uit het voorgaande is op te maken dat de bouw van ligboxenstallen in dit gebied tot nu toe traag is verlopen. Dat het aantal kavels per bedrijf hierbij een aanzienlijke rol speelt kan niet worden verondersteld. Uit de gegevens van de cultuurtechnische inventarisatie blijkt wel dat de bedrijven met ligboxenstallen gemiddeld slechts 1,5 bedrijfskavels hebben (de andere bedrijven 2) en dat de gemiddelde oppervlakte van de huiskavel (9,1 ha) groter is dan die op de bedrijven zonder ligboxenstallen (6,7 ha). Van de bedrijven met ligboxenstal heeft 32% een huiskavel die groter is dan 10 ha, van de andere landbouwbedrijven groter dan 10 ha heeft 28% een huiskavel die groter is dan 10 ha. Er zijn derhalve nog verschillende bedrijven die gezien de verkaveling en de oppervlakte van de huiskavel een ligboxenstal zouden kunnen bouwen.

3.4 Kaasmakerij

De op de bedrijven geproduceerde melk wordt voor het grootste deel aan de melkindustrie afgezet en daar verwerkt tot consumptiemelk, boter of kaas. Op een aantal veehouderijbedrijven wordt de melk op het bedrijf verwerkt tot zogenoemde boerenkaas. Dit zelfkazen kan een vorm van inkomensvergroting zijn op bedrijven met of een beperkte oppervlakte grond voor veehouderij of een meer volledig benutting van de beschikbare arbeid, terwijl ook traditie nog een rol kan spelen.

Reeds van oudsher is de kaasbereiding op vele boerderijen in het Zuidhollandse en Utrechtse weidegebied een integrerend bedrijfsonderdeel. Ondanks de industrialisatie in de zuivelsector bleef tot op heden het zelfkazen op vele boerenbedrijven bestaan. De verbeterde bereidingswijze en de nieuwe apparatuur hiervoor hebben hiertoe het nodige bijgedragen. Kaas maken werd meest gezien als vrouwenwerk, maar tegenwoordig wordt het steeds meer door mannen gedaan.

"De boerenkaasproduktie is zich de laatste jaren weer enigszins aan het herstellen. Na een dieptepunt in 1969, toen de boerenkaasproduktie ca. 5½ miljoen kg bedroeg, steeg de produktie weer om in 1974 een totaal van ca. 7 miljoen kg te bereiken. De stijging van de voortgebrachte hoeveelheid boerenkaas en de vermindering van het aantal zelfkazers wijzen erop dat de gemiddelde produktie per boerderij toeneemt. Men zou dit de concentratie in het maken van boerenkaas kunnen noemen" 1). Hierbij zij opgemerkt dat de toenemende produktie per bedrijf samenhangt met de voortdurende uitbreiding van de melkveestapel. Wat betreft de vermindering van het aantal zelfkazers kunnen de huidige hoge kaasprijzen mogelijk mede een oorzaak zijn dat dit tempo wordt vertraagd.

In het gebied "Driebruggen" werd in 1974 op 87 hoofdberoepsbedrijven kaas gemaakt, hetgeen betekent dat een derde (32%) van de beide typen rundveehouderijbedrijven zelfkazers waren. Dit betrof bedrijven waar de kaas werd voorzien van de rijkskaasmerken; er kunnen dus nog wat meer zelfkazers zijn.

De zelfkazende bedrijven zijn niet als apart bedrijfstype in dit onderzoek verwerkt. Er zijn echter wel enkele kengetallen berekend waarbij de zelfkazers en de andere bedrijven apart zijn gezien. Dit betreft alleen de bedrijfstypen waarin zelfkazers voorkwamen, namelijk de "rundveehouderijbedrijven" en de "rundveeveredelingsbedrijven". Dit geeft de volgende tabel.

1) Drs. H. Schelbaas, in: "De zelfkazers", september 1975.

Tabel 3.7 Zelfkazende en niet-zelfkazende bedrijven in 1974 1)

	Kaasbedrijven	Overige bedrijven
Aantal bedrijven	87	187
Ha per bedrijf	16,3	14,8
Sbe per bedrijf 2)	145	123
<u>Arbeidskrachten per bedrijf</u>	<u>1,48</u>	<u>1,27</u>
<u>Sbe per arbeidskracht</u>	<u>98</u>	<u>97</u>
Melkkoeien per bedrijf	38	32
Jongvee per 100 melkkoeien	53	58
Melkkoeien per ha	2,32	2,13
G.v.e. per ha	2,91	2,75
Mestvarkens per bedrijf	60	52
Fokvarkens per bedrijf	13	11

- 1) "Rundveehouderijbedrijven" en "rundvee + veredelingsbedrijven".
 2) Voor kaasmaken zijn geen sbe berekend.

De bedrijven waar kaas gemaakt wordt zijn gemiddeld wat groter van oppervlakte en omvang en er is een zwaardere arbeidsbezetting. Dit grotere aantal arbeidskrachten per bedrijf hangt wellicht samen met de kaasmakerij. Het aantal sbe per man is op de kaasbedrijven gelijk aan dat van de overige bedrijven. Opgemerkt dient echter te worden dat de kaasbereiding niet in sbe is uitgedrukt.

Verder zijn er op de kaasbedrijven gemiddeld meer melkkoeien en wordt wat minder jongvee gehouden. Er is een dichtere veebezetting per ha. Hoewel naast de kaasbereiding de varkenshouderij een functie heeft voor de verwerking van de wei, worden op de kaasbedrijven nauwelijks meer varkens gehouden dan op de overige bedrijven. Bovendien kwamen in mei 1974 op een aantal kaasbedrijven geen varkens voor. De vrijkomende wei van deze bedrijven en deels ook die van andere bedrijven wordt dan waarschijnlijk op andere wijze verwerkt (weiboter) of afgezet aan de zuivelindustrie.

Kaasmakerij komt het meest voor op bedrijven met grotere melkveestapels. Op driekwart van de kaasbedrijven waren minstens 30 melkkoeien en op twee vijfde 40 of meer.

Tabel 3.8 Bedrijven 1) met kaasmakerij naar aantal koeien

Aantal koeien per bedrijf	Totaal aantal bedrijven 1)	Bedrijven met kaasmakerij	
		aantal	percentage
Minder dan 30 koeien	98	22	22
30 - 40 koeien	101	31	31
40 - 50 koeien	44	20	45
50 en meer koeien	<u>28</u>	<u>14</u>	<u>50</u>
Totaal	271	87	30

- 1) "Rundveehouderijbedrijven" en "rundvee + veredelingsbedrijven".

Op de helft van de bedrijven met 50 of meer koeien wordt kaas gemaakt, op de bedrijven met 40-50 koeien is dit weinig minder (45%). Verder neemt naarmate de melkveestapels kleiner worden het aantal kaasbedrijven af.

Het zelfkazen is voor een aanzienlijk deel afhankelijk van de aanwezige hoeveelheid melk op een bedrijf. Deze dient zo groot te zijn dat bij de verwerking tot kaas, de uren benodigd voor de kaasmakerij redelijk worden beloond. Bij een grotere hoeveelheid melk worden de uren besteed aan het kaasmaken beter betaald dan bij een kleine aangezien de tijd die het kaasmaken vergt bij veel melk slechts weinig groter is dan bij minder melk. Dit is vooral belangrijk nu het kaasmaken, wat voorheen uitsluitend vrouwenwerk was, in toenemende mate door de boer wordt gedaan. Vooral op de grotere bedrijven wordt, onder andere door de regelmatige verhoging van de veestapel en de vermindering van vrouwelijk personeel, het kaasmaken in toenemende mate de taak van de boer al of niet samen met zijn vrouw. Eventueel wordt voor andere werkzaamheden de loonwerker ingeschakeld.

3.5 De veredeling

De veredeling of intensieve veehouderij is na de rundveehouderij de belangrijkste produktietak en omvatte in 1974 15% van de sbe op de hoofdberoepsbedrijven. De omvang van de veredeling is de laatste jaren iets uitgebreid. Deze uitbreiding betrof vooral de fokvarkens en in mindere mate ook de mestkalveren en de leghennen. Daartegenover is het aantal mestvarkens en mestkuikens verminderd. De varkenshouderij is de belangrijkste tak, deze maakte in beide jaren 85% van de veredelingsproduktie uit. In de varkenshouderij is de fokkerij van veel grotere betekenis dan de mesterij.

Tabel 3.9 Intensieve veehouderij op hoofdberoepsbedrijven

	Aantal bedrijven		Aantal dieren		Aant.dieren p.bedr.	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Mestkalveren	34	28	855	1386	25	50
Mestvarkens	207	172	10883	9956	53	58
Fokvarkens	188	162	1877	2552	10	16
Leghennen	35	19	11600	15400	330	810
Mestkuikens	7	2	57700	21000	8200	10500

Het aantal bedrijven met veredeling is de laatste jaren verminderd en de eenheden per bedrijf zijn vaak sterk vergroot. Toch is met name het gemiddeld aantal fokvarkens en mestvarkens per bedrijf betrekkelijk klein en vele bedrijven hebben dan ook te kleine eenheden. Wat betreft de varkensfokkerij heeft slechts 14% van

de bedrijven met fokvarkens economisch gunstige eenheden van 30 of meer fokvarkens. Bij de varkensmesterij is het vrijwel hetzelfde, 17% van de bedrijven met mestvarkens heeft 100 of meer mestvarkens (zie bijlage 9). In de intensieve veehouderij had een concentratie plaats op de "veredelingsbedrijven", zowel het aantal bedrijven als het aantal dieren per bedrijf nam toe (zie bijlage 9 vervolg).

Ook op de nevenbedrijven is de veredeling van betekenis. Hier is het aantal sbe voor veredeling verminderd, het aantal mestvarkens toegenomen en vooral het aantal mestkuikens verkleind.

3.6 De tuinbouw

De laatste jaren is zowel het aantal hoofdberoepsbedrijven met tuinbouw als de oppervlakte tuinland aanzienlijk verminderd. Het aantal sbe voor tuinbouw is echter iets toegenomen door wat meer tuinbouw onder glas en boomkwekerij. Het aantal bedrijven met glas is nauwelijks veranderd. De oppervlakte glas is voor ruim de helft verwarmd. De teelten onder glas bestonden op de hoofdberoepsbedrijven alleen uit groenten, op de nevenbedrijven kwam ook wat bloementeel voor.

Tabel 3.10 Tuinbouw

	Hoofdberoeps- bedrijven		Nevenbedrijven	
	1969	1974	1969	1974
Aantal bedrijven met:				
alleen tuinb. open grond	30	19	11	9
glastuinb.+tuinb.open grond	9	7	3	3
alleen glastuinbouw	1	2	1	-
Tuinbouw open grond in ha	42	29	10	7
Glastuinbouw in ha	2,13	2,83	0,34	0,22
Aantal sbe voor tuinbouw	1477	1621	304	280
Percentage voor totaal sbe	4	4	12	11

De betrekkelijk kleine oppervlakte tuinland bestaat voornamelijk uit fruit, de rest uit groenten en boomkwekerijgewassen. De laatste jaren is door vermindering van het areaal fruit ook de oppervlakte tuinland verminderd (zie bijlage 10).

De tuinbouwbedrijven zijn onderverdeeld in twee typen. Dit zijn de "fruit/boomkwekerijbedrijven" wat voornamelijk kleine boomkwekerijen zijn en "glastuinbouwbedrijven" overwegend bedrijven met enig glas en een beperkte oppervlakte opengronds-groenteteelt.

3.7 De omstandigheden in de deelgebieden

De uitbreiding van de rundveehouderij hing sterk samen met het beschikbaar zijn van grasland. Dit blijkt duidelijk bij de ontwikkeling in de deelgebieden. In gebied Midden waar de oppervlakte grasland het minst is verkleind (-4%) is het aantal melkkoeien en grootveeëenheden het meest toegenomen (11 en 12%). De oppervlakte grasland in Zuid en Noord is sterker verminderd (-8 en -11%), evenwel is het aantal melkkoeien toegenomen (4%) en ook het aantal g.v.e. (Zuid 7%, Noord 2%). In gebied West is de oppervlakte grasland het meest verminderd (-16%), hier verminderde ook het aantal melkkoeien en g.v.e. (-2%).

Het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf is in alle gebieden vrijwel gelijk (32 à 34). In gebied Noord zijn meer grotere veestapels, hier heeft 68% van de bedrijven meer dan 30 melkkoeien, in Midden en Zuid is dit 59% en in West 53%. Het aantal g.v.e. per ha grasland is in Midden en West iets groter dan in de andere gebieden (zie bijlage 3).

4. Bedrijfseconomische aspecten

In tegenstelling tot de twee voorgaande hoofdstukken die gebaseerd zijn op individuele gegevens van alle bedrijven zijn voor de bedrijfseconomische beschouwing geen gegevens van alle bedrijven beschikbaar. Hierdoor is de benadering van dit onderdeel van globale aard.

Als uitgangspunt voor de beschouwing worden genomen de uitkomsten van de bedrijven in het consultantschap Gouda waarvan het LEI een bedrijfseconomische boekhouding bijhoudt. Dit betreft drie typen van bedrijven, namelijk rundveehouderijbedrijven zonder veredeling, rundveehouderijbedrijven met veredeling en kaasbedrijven. In het ruilverkavelingsgebied waren in 1974 158 rundveehouderijbedrijven zonder noemenswaardige veredeling, 29 rundveehouderijbedrijven met veredeling en 87 kaasbedrijven. De bedrijven in het gebied komen globaal overeen met de hiervoor genoemde typen met deze uitzondering dat de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied gemiddeld een kleinere oppervlakte hebben en dat het aantal melkkoeien per ha in het ruilverkavelingsgebied hoger is (zie tabel 4.1).

Tabel 4.1 Een vergelijking van enkele kengetallen van bedrijven in het boekhoudnet met die van de bedrijven in het gebied in 1974/75

	Rundveehouderij zonder vered.		Rundveehouderij met veredeling		Kaasbedrijven	
	boekh. net	Drie- bruggen	boekh. net	Drie- bruggen	boekh. net	Drie- bruggen
Ha per bedrijf	20,3	15,2	18,6	12,2	18,8	16,3
Sbe per bedrijf	132	122	142	128	165	145
Melkk. p. bedr.	36	33	33	28	36	38
Melkkoeien p. ha	1,75	2,11	1,90	2,25	2,01	2,32

De kosten op alle drie groepen bedrijven vertonen in de beschouwde periode (1971-1975) een sterke toeneming (zie tabel 4.2): bij de rundveehouderijbedrijven en bij de bedrijven met veredeling lagen de kosten in 1974/75 ongeveer f 40.000,- hoger dan in 1971/72, bij de kaasbedrijven zelfs f 50.000,-. Deze toeneming van de kosten hangt bij de rundveehouderijbedrijven voor ongeveer de helft en bij de rundveebedrijven met veredeling en de kaasbedrijven zelfs voor 60% samen met een stijging van de kosten van de arbeid. Omdat op de kaasbedrijven meer uren gewerkt wordt (kaasmaken vraagt 5 à 6 uren per dag) ligt het kostenniveau hier hoger en omdat de

arbeidskosten sterker stijgen dan de overige kosten is de stijging van de kosten sterker. Naast de kostenstijging van de arbeid namen de kosten van veevoer sterk toe (prijsstijging en toeneming van het verbruik). De toeneming van de kosten van arbeid en veevoer vormden meer dan 80% van de totale stijging van de kosten.

Tabel 4.2 Resultaten weidebedrijven consulentenschap Gouda

	Per bedrijf in guldens				Opbrengst per sbe (p.b.) (guldens)	Arbeidsopbrengst per sbe (p.b.) (guldens)
	opbrengsten	kosten	netto-overschot (p.b.)	arb.opbrengst onder-nemer		
Bedrijven zonder veredeling						
1971/72	81.000	83.973	- 2.973	20.192	758	274
1972/73	103.000	101.730	1.270	27.646	826	332
1973/74	96.000	106.637	-10.637	18.994	801	284
1974/75	101.000	125.656	-24.656	11.344	745	238
Bedrijven met veredeling						
1971/72	100.000	100.120	- 120	24.042	833	292
1972/73	109.000	112.754	- 3.754	24.687	890	292
1973/74	110.000	125.998	-15.998	16.874	869	270
1974/75	110.000	142.015	-32.015	7.735	830	208
Kaasbedrijven						
1971/72	104.000	114.007	-10.007	13.538	793	242
1972/73	131.000	138.026	- 7.026	23.191	857	306
1973/74	127.000	143.905	-16.905	17.358	819	289
1974/75	123.000	165.567	-42.567	-3.270	787	203

Tegenover de sterke kostenstijging stond slechts een beperkte groei van de opbrengsten. Op de rundveehouderijbedrijven zonder veredeling en op de kaasbedrijven stegen de opbrengsten met f 20.000,-, op de rundveebedrijven met veredeling met f 10.000,-. Het netto-overschot was hierdoor voor alle drie de bedrijfstypen in 1974/75 nog aanzienlijk negatiever dan in 1971/72.

De opbrengsten bestaan grotendeels uit de opbrengst van de melk en daarnaast uit de opbrengst van de kalveren en overig rundvee (=omzet + aanwas). Deze opbrengsten samen lagen in de Zuid-Hollandse weidegebieden op eenzelfde niveau als in de Utrechtse weidegebieden doch waren aanzienlijk lager dan in het Noord-Hollandse veenweidegebied. Dit verschil (van circa 270 gulden per melkkoe in de periode 1972-1975) werd vooral veroorzaakt door een lagere melkgift doch ook door minder omzet + aanwas van het rundvee. De opbrengst per kg op de kaasbedrijven was in de periode 1971-1974 gemiddeld 6,5 ct. per kg hoger dan op de andere bedrijven. De hogere opbrengst die door het zelfkazen bereikt werd was

evenwel in de beschouwde periode onvoldoende om de hogere kosten te dekken. Nadien (met name in 1975) is de opbrengst van de boerenkaas aanmerkelijk verbeterd zodat ook de rentabiliteit van deze bedrijven na mei 1975 verbeterd zal zijn.

De gemiddelde arbeidsopbrengst van de ondernemer is de laatste jaren voortdurend verminderd. Het is dan ook de vraag op welke wijze deze boeren er in slagen het financieel vol te houden. De belangrijkste verklaring hiervoor is dat bij de berekeningen kosten zijn opgenomen die in feite inkomen zijn voor de boer en de meewerkende gezinsleden. In de eerste plaats geldt dit voor de arbeidskosten. De meeste bedrijven in dit gebied zijn gezinsbedrijven. Bij de berekeningen is voor de arbeid van de meewerkende gezinsleden loon in rekening gebracht dat meestal niet, of slechts ten dele, uitbetaald is. Dit loon vormt dus inkomen voor het gezin of blijft althans in het bedrijf. In de tweede plaats is het merendeel van de bedrijven eigendom van het bedrijfshoofd en wordt betrekkelijk weinig gebruik gemaakt van vreemd vermogen. De als kosten in rekening gebrachte rente over eigen vermogen vormt echter geen uitgave en blijft dus beschikbaar voor de boer. Verder zijn als kosten opgenomen de afschrijving van gebouwen en inventaris. Op een groot aantal bedrijven zijn met name de gebouwen echter bedrijfseconomisch grotendeels afgeschreven en worden niet vervangen omdat ze nog redelijk voldoen aan de eisen van de boer. Ook deze kosten vormen dus geen uitgaven.

In tabel 4.3 is een overzicht gegeven van de inkomensvorming op eigenaarsbedrijven in het westelijk weidegebied (grotere bedrijven) en in de klei- en veengebieden (kleinere bedrijven) in het boekjaar 1974/75. Hieruit blijkt dat in dit jaar de gemiddelde arbeidsopbrengst van de ondernemer, berekend op pachtbasis voor beide groepen bedrijven omstreeks 10.000 gulden was. Het totale gezinsinkomen was op grotere bedrijven (45.200 gulden) echter veel hoger dan op de kleinere bedrijven (26.500 gulden). Dit kwam vooral doordat het berekend loon van de gezinsleden veel hoger was evenals de niet-uitbetaalde vergoeding voor bedrijfsvermogen en het inkomen buiten het bedrijf. Verder blijkt ook dat het besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf op de grotere bedrijven eens zo groot was dan op de kleinere bedrijven.

De meeste bedrijven in het blok zijn eigendomsbedrijven. Van de 274 rundveehouderijbedrijven (eerste 2 typen) in het gebied zijn er 167 groter en 107 kleiner dan 118 sbe. Hiervan mag verondersteld worden dat het gezinsinkomen in grote lijnen overeenkomt met wat in tabel 4.3 is weergegeven. Dit inkomen is vooral op de kleinere bedrijven erg laag.

Tabel 4.3 Inkomensvorming en inkomensbesteding op weidebedrijven, boekjaar 1974/75 (eigendomsbedrijven)

	Grotere bedr. 1) (West- weidegeb.)	Kleinere bedr. 2) (klei- en veengeb.)
Netto-overschot op pachtbasis	- 29.967	- 24.486
Berekend loon van de ondernemer	<u>39.776</u>	<u>34.635</u>
Arbeidsopbrengst ondernemer (PB)	9.809	10.149
Incidentele bedrijfsopbrengsten	833	487
Niet-uitbetaalde vergoeding voor bedr.verm.	<u>7.956</u>	<u>5.113</u>
Ondernemersinkomen	18.598	15.749
Totaal berekend loon gezinsleden	21.519	6.839
Totaal inkomen buiten het bedrijf	<u>5.087</u>	<u>3.920</u>
Totaal gezinsinkomen	45.205	26.508
Betaald loon, belasting, volksverzekering	- 13.078	- 10.357
Besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf	<u>32.127</u>	<u>16.151</u>

1) Met 118 sbe of meer (60% of meer van de sbe voor rundvee + varkens)

2) Minder dan 118 sbe (80% of meer van alle sbe voor rundvee)

Bron: LEI - De financiële positie van de landbouw. Publicatie 3.63

De opbrengstprijzen van produkten en de kosten van de produktiemiddelen liggen echter voor een belangrijk deel buiten de invloed van de boeren. Een van de voornaamste mogelijkheden die men heeft om tot een betere rentabiliteit te komen is vergroting van de arbeidsproductiviteit. Dit kan bereikt worden door vermindering van de hoeveelheid arbeid en/of vergroting van de produktie. Gezien dat de arbeidsbezetting reeds vrij laag is kan hiermee maar weinig bereikt worden en zal verdere vermindering van de hoeveelheid arbeid voornamelijk tot stand kunnen komen door opheffen van bedrijven. Hierdoor ontstaat tevens de mogelijkheid tot vergroting van de oppervlakte en dus van de produktie van andere boeren. Dit althans mits de grond niet aan de landbouw wordt onttrokken voor andere bestemmingen. Vergroting van de produktie per man kan tot stand komen door opvoering van de melkproduktie per dier of door uitbreiding van niet of nauwelijks aan de grond gebonden produktietakken (tuinbouw, intensieve veehouderij) of door intensivering van het grondgebruik. Het aantal koeien per ha is evenwel reeds hoog te noemen.

Een benadering van het arbeidsinkomen per man in 1974

Voor de berekening van de arbeidsopbrengst in 1974 is uitgegaan van de arbeidsopbrengst per sbe die is verkregen uit de LEI-boekhoudingen (zie tabel 4.2). Dit is gecorrigeerd om de werkelijk-

heid wat betreft de eigenaarsbasis zo dicht mogelijk te benaderen en kwam op f 235,- per sbe 1). Hieruit is de arbeidsopbrengst per man berekend wat in 1974 gemiddeld ongeveer f 22.500,- was. In de volgende tabel is weergegeven hoe dit arbeidsinkomen over diverse klassen verdeeld was en tevens hoeveel arbeidskrachten en welke oppervlakte cultuurgrond tot de onderscheiden klassen behoorden.

Tabel 4.4 De arbeidskrachten, het arbeidsinkomen en de cultuurgrond per arbeidsinkomensklasse per man in 1974

Arbeidsinkomens- klasse per man in gld.	Arbeidskrachten		Arbeidsinkomen		Cultuurgrond	
	aantal	%	x 1.000 gld.	%	ha	%
Minder dan 17.000	127	30,0	1.604	16,9	742	17,1
17.000-22.000	103	24,3	1.988	20,9	882	20,3
22.000-26.000	54	12,8	1.290	13,6	562	12,9
26.000-30.000	47	11,1	1.306	13,7	637	14,7
30.000 en meer	92	21,8	3.324	34,9	1.524	35,0
Totaal	423	100	9.512	100	4.347	100

1) Een zelfde norm is gehanteerd voor het onderzoek Midden Randstad.

5. Toekomstige ontwikkeling

In het voorgaande zijn een aantal ontwikkelingen beschreven die in de afgelopen jaren plaatshadden. Het aantal bedrijven is verminderd en meer nog het aantal arbeidskrachten. De totale produktie is iets toegenomen, met name door uitbreiding van de rundveehouderij. De verhouding tussen de hoeveelheid arbeid die in de landbouw wordt aangewend en de totale produktie is verbeterd, waardoor de produktie per man is vergroot. Thans zal worden getracht een beeld te vormen van de ontwikkelingen in de komende tien jaren. Daarbij is geen rekening gehouden met een ruilverkaveling. Deze vooruitberekening steunt in belangrijke mate op de tendenties uit het jongste verleden.

5.1 Aantal hoofdberoepsbedrijven

In 1974 waren 86 (27%) van de 317 bedrijfshoofden 55 jaar of ouder. Op deze bedrijven komt in de komende tien jaar de opvolging aan de orde. Voorts was 15% van de bedrijfshoofden 50 tot 55 jaar en 58% jonger dan 50 jaar. Deze leeftijdsopbouw was vrijwel gelijk aan die in 1969.

Iets meer dan de helft van de oudere bedrijfshoofden (50 jaar en ouder) heeft een opvolger in eigen gezin. Wanneer we rekening houden met 15% secundaire afvloeiing 1) van de 45 meewerkende opvolgende zoons, dan zullen 38 van de 86 oudere bedrijfshoofden in de komende tien jaar opgevolgd worden door een zoon of schoonzoon. Wanneer gelijke verhoudingen worden aangenomen als in het recente verleden zijn geconstateerd, dan zullen van de overige bedrijven van ouderen er nog 5 door niet-gezinsleden worden voortgezet zodat 43 bedrijven - de helft - uit de groep hoofdberoepsbedrijven zullen verdwijnen omdat het bedrijfshoofd gaat rusten.

Voor beroepsverandering komt in aanmerking een aantal van 203 jongere bedrijfshoofden 2). De effectieve vermindering van het aantal bedrijven door beroepsverandering (waarbij verrekend is enige toetreding vanuit de categorie nevenbedrijven) was in de periode 1969-1974 gemiddeld 0,4% per jaar. Beroepsverandering kwam vooral voor op bedrijven met een kleinere produktieomvang. De groei van het aantal sbe per man was in dit gebied trager dan in het algemeen wordt waargenomen. Voor de nabije toekomst moet daarom rekening gehouden worden met meer beroepsverandering. Deze wordt gesteld op ongeveer 1% per jaar, wat resulteert in 17 bedrijven die door beroepsverandering zullen verdwijnen.

Het aantal bedrijven dat door andere oorzaken (b.v. fusie, overlijden of ziekte van jongere bedrijfshoofden) kan verdwijnen is op 7 geraamd.

1) Van 1969 tot 1974 was dit 17%.

2) Hiervoor is aangenomen een kwart van de 50-55-jarigen, driekwart van de 45-50-jarigen, alle jongeren en de helft van de opvolgers.

Tabel 5.1 Prognose van de mutaties in de periode 1974-1984

	Aant.hoofdber.bedr.betrokken bij mutaties als zodanig		
	totaal	voortgezet 1)	opgeheven
Beroepsbeëindiging	86	43 (5)	43
Beroepsverandering 2)	17	-	17
Overige oorzaken 2)	7	-	7
Totaal	110	43 (5)	67

1) Tussen haakjes waarvan door vreemden.

2) Voor zover effectieve mutaties.

Bij deze ontwikkeling zullen er in 1984 nog 250 van de 317 hoofdberoepsbedrijven zijn overgebleven, een vermindering met gemiddeld 2,3% per jaar.

Bij een andere benadering, de indeling in blijvers en wijkers, is voor elk bedrijf nagegaan wat de verwachtingen zijn van het voortbestaan indien de omstandigheden niet drastisch worden gewijzigd. Als blijvers zijn aangemerkt de bedrijven die over tien jaar, dus in 1984, hoogst waarschijnlijk nog als hoofdberoepsbedrijf zullen bestaan. Van de 317 bedrijven in 1974 zijn er 252 (80%) als blijvers te beschouwen, de anderen zijn wijkers (44) of twijfelars (21) wat hun voortbestaan betreft.

Uitgaande van de blijvers zullen er in 1984 dus nog 252 hoofdberoepsbedrijven zijn en volgens de vooruitberekening van uitreding en toetreding 250. Dit komt dus vrijwel met elkaar overeen. Voor het vervolg van deze beschrijving wordt uitgegaan van 250 hoofdberoepsbedrijven in 1984.

5.2 Bedrijfsoppervlaktestructuur

Evenals in de afgelopen periode zal ook in de toekomst, voornamelijk ten behoeve van woningbouw en recreatie, het agrarisch grondgebruik verminderen. Uit van het ICW verkregen gegevens 1) is op te maken dat omtrent 350 ha 2) cultuurgrond zal worden bestemd voor woningbouw en recreatie. Het geregistreerde grondgebruik zal hierdoor verminderen van 4676 ha in 1974 tot ongeveer 4300 ha in 1984. Hierbij is voorlopig geen rekening gehouden met de aangegeven bestemming natuurgebied (ca. 200 ha) 2) omdat deze gronden wellicht in agrarisch gebruik blijven.

We gaan ervan uit dat in 1984 nog 4300 ha cultuurgrond beschikbaar is. Globaal gesteld kan hiervan ca. 3950 ha in gebruik

1) Herleid tot de oppervlakte cultuurgrond gemeten maat en als zodanig afgestemd op de metelling 1974.

2) Berekend op basis van gegevens van de Cultuurtechnische Inventarisatie.

zijn bij hoofdberoepsbedrijven. Het grondgebruik van nevenbedrijven zal evenals de laatste jaren wellicht nog iets toenemen. Hiervoor is gesteld dat de komende periode een vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven wordt verwacht, die iets groter is dan in de afgelopen periode. Boeren die van beroep veranderen of gaan rusten houden vaak (voorlopig) nog enige grond aan. Om deze redenen zal het percentage van de oppervlakte geregistreerde cultuurgrond dat voorkomt op hoofdberoepsbedrijven iets verder dalen.

Tabel 5.2 De ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond (1969-1984)

	Oppervlakte in ha			Percentage		
	1969	1974	1984	1969	1974	1984
Hoofdberoepsbedrijven	4714	4347	3950	94	93	92
Nevenbedrijven 1)	290	329	350	6	7	8
Totaal	5004	4676	4300	100	100	100

1) Met 10 sbe en meer.

Als in 1984 nog 250 hoofdberoepsbedrijven voorkomen, dan komt bij een grondgebruik van 3950 ha de gemiddelde oppervlakte per bedrijf op bijna 16 ha (15,8 ha tegen in 1974 gemiddeld 13,7 ha).

De verdeling van de bedrijven over de oppervlakteklassen, die de laatste jaren niet is veranderd, zal in de toekomst iets worden gewijzigd. Het aantal bedrijven kleiner dan 20 ha zal naar we mogen verwachten flink verminderen en het aantal groter dan 20 ha zal toenemen.

Tabel 5.3 De hoofdberoepsbedrijven naar oppervlakte

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1969	1974	1984	1969	1974	1984
Minder dan 5 ha	35	33	17	10	10	7
5 - 10 ha	52	47	33	15	15	13
10 - 15 ha	98	93	52	29	29	21
15 - 20 ha	101	96	73	30	30	29
20 - 40 ha	55 1)	48 1)	75 2)	16	16	30
Totaal	341	317	250	100	100	100

1) Waarvan 5 van 30-40 ha.

2) Waarvan 10 met 30 ha en meer.

Een globale benadering van het vrijkomen van cultuurgrond door verdwijnen van bedrijven kan verkregen worden door uit te gaan van de indeling in "blijvers" en "wijkers". De hoofdberoepsbedrijven die als "wijkers" gekenmerkt zijn beschikten in 1974 over ongeveer 600 ha cultuurgrond. Deze cultuurgrond zal niet allemaal vrijkomen aangezien deze bedrijven nog voor een gedeelte voortgezet zullen worden als nevenbedrijf ofwel dat nog grond wordt aangehouden terwijl men niet meer geregistreerd is. Anderzijds zal van de 329 ha die in 1974 in handen was van nevenbedrijven een hoog percentage vrijkomen. Het grondgebruik van de groep nevenbedrijven zal, zoals hiervoor werd aangegeven, naar verwachting vrijwel gelijk blijven. Door bedrijfsverkleining en bedrijfsopheffing van nevenbedrijven en "wijkers" zal in totaal dus ongeveer 600 ha vrijkomen ofwel ruim 1% per jaar. Deze grond zal slechts gedeeltelijk op de vrije markt verschijnen omdat een gedeelte hiervan zal worden verhandeld tussen familieleden. Verder kan nog worden opgemerkt dat het aantal "wijkers" mogelijk iets te hoog is geschat.

5.3 Ontwikkeling van de productieomvang

Voor de vooruitberekening van het aantal sbe is naast de ontwikkeling in het jongste verleden ook uitgegaan van een aantal veronderstellingen. Het voornaamste hierbij is dat de oppervlakte cultuurgrond zal verminderen. Over de vermoedelijke toekomstige ontwikkeling van de produktietakken rundveehouderij, tuinbouw en veredeling kan het volgende worden opgemerkt (in cijfers weergegeven in bijlage 12).

a. Rundveehouderij

In het voorgaande is aangegeven dat het grondgebruik op de hoofdberoepsbedrijven zal verminderen tot ongeveer 3950 ha in 1984. Verder wordt aangenomen dat hiervan 3930 ha als grasland zal worden gebruikt en 20 ha als tuinland. Er zal in 1984 minder grasland beschikbaar zijn dan in 1974 (toen 4319 ha).

Het grondgebruik voor de rundveehouderij is de laatste jaren intensiever geworden (toeneming van 30 koeien per 100 ha). In de komende periode zal deze tendens zich voortzetten hoewel we verwachten dat deze groei zal worden afgezwakt. Het aantal koeien per ha is reeds hoog. Door extra aankoop van ruwvoer en krachtvoer is het moeilijk te voorspellen waar deze grens ligt. Voor 1984 gaan we uit van 2,5 koeien per ha en we rekenen op 8,4 sbe per ha grasland wat bij 3.930 ha op ca. 33.000 sbe komt. Dit is vrijwel gelijk aan 1974 ondanks minder grond.

De verhouding tussen het aantal melkkoeien en het overig rundvee zal naar verwachting nauwelijks veranderen. Het aantal melkkoeien kan dan toenemen tot ongeveer 9.900 in 1984. Ten opzichte van 1974 is dit een toeneming van slechts 4% (van 1969-1974 was

dit 6%). Per 100 koeien wordt dan ongeveer 58 stuks jongvee en nog wat mestmee gehouden.

Het relatieve aantal bedrijven met melkvee zal waarschijnlijk nauwelijks veranderen. Gezien de verwachte vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven nemen we aan dat in 1984 op 225 bedrijven (90%) melkkoeien worden gehouden (1969: 92% en 1974: 91%). Het aantal melkkoeien per bedrijf met melkvee wordt dan gemiddeld 44. Momenteel worden gemiddeld 33 melkkoeien per bedrijf gehouden. Op veel bedrijven zullen dus investeringen in bedrijfsgebouwen moeten plaatshebben om deze vergroting van de melkveestapel mogelijk te maken.

b. De tuinbouw

De oppervlakte tuinland is de laatste jaren verminderd, doch door intensievere gewassen is de produktieomvang toegenomen. Voor de toekomst trekken we deze trend enigszins door zodat het tuinbouwareaal nog iets zal verminderen maar dat de produktieomvang toeneemt. Verder nemen we aan dat de oppervlakte glas ongeveer gelijk blijft en gaan uit van afgerond 3 ha in 1984 (2,82 ha in 1969). Er zijn maar weinig glasbedrijven die als blijver worden gezien. Ook mag een verdere uitbreiding van de boomkwekerijgewassen worden verwacht, dit is reeds waargenomen en er is voor boomteelt geschikte grond.

c. Veredeling

De veredelingsproduktie of intensieve veehouderij is van 1969 tot 1974, gerekend in sbe, met 12% of 2,3% per jaar toegenomen. Op de bedrijven waar veredeling reeds de belangrijkste produktietak is kan een verdere uitbreiding worden verwacht. Daarnaast zijn er nog vele bedrijven met economisch gezien te kleine eenheden veredeling. Sommige bedrijven zullen deze kleine eenheden afstoten, andere zullen uitbreiden. Voorts is op vele bedrijven de produktieomvang te klein om een redelijk inkomen op te leveren. Wanneer de uitbreiding van de rundveehouderij door tekort aan grond geen mogelijkheden biedt bestaat de kans dat dan de omvang van de intensieve veehouderij wordt vergroot.

Voor de toekomst gaan we er vanuit dat de gemiddelde groei per jaar even groot zal zijn als in het jongste verleden. De totale omvang van de intensieve veehouderij zal hierbij met een kwart toenemen.

5.4 Bedrijfsstructuur

Een zeer globale indruk van de ontwikkeling van de bedrijfsstructuur geeft de verandering van het aantal bedrijven naar bedrijfstype. De veranderingen in de afgelopen jaren geven slechts geringe wijzigingen te zien (zie hoofdstuk 3, par. 3.2).

De indeling in "blijvende" en "wijkende" bedrijven geeft aan dat ook in de komende periode nauwelijks verschuivingen zijn te verwachten.

Tabel 5.4 Ontwikkeling naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1969	1974	"blijvers" 1974	1969	1974	"blijvers" 1974
Rundveehouderijbedr.	242	227	183	71	72	73
Rundvee+vered.bedr.	64	47	43	19	15	17
Veredelingsbedrijven	13	23	17	4	7	7
Fruit/boomkw.bedr.	14	11	6	4	3	2
Glastuinbouwbedr.	8	9	3	2	3	1
Totaal	341	317	252	100	100	100

De onderlinge verhouding tussen de bedrijfstypen zal waarschijnlijk weinig veranderen, de categorieën bedrijven met tuinbouw zullen naar verwachting relatief verminderen.

5.5 Arbeidskrachten

In de periode 1969-1974 is de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf enigszins verminderd (resp. 1,37 en 1,33 vaste mannelijke arbeidskracht). Wanneer deze vermindering in dit tempo doorgaat zijn er in 1984 nog gemiddeld 1,25 arbeidskrachten per bedrijf. Op de 250 bedrijven zullen dan ca. 310 arbeidskrachten werkzaam zijn.

5.6 Aantal sbe per bedrijf en per man

Op grond van de in het voorgaande gemaakte veronderstellingen zal de totale produktieomvang, het totale aantal sbe, nog iets toenemen. Dit zal - omdat er minder grond beschikbaar zal zijn - veel minder zijn dan in de laatste jaren.

Het gemiddeld aantal sbe per bedrijf en per arbeidskracht zal iets meer toenemen dan de laatste jaren. Het verwachte gemiddelde van ruim 170 sbe per bedrijf en bijna 140 sbe per man in 1984 is echter vrij laag.

Tabel 5.5 Ontwikkeling van het aantal sbe in totaal, per bedrijf en per man (hoofdberoepsbedrijven)

	1969	1974	1984
Sbe rundveehouderij	31.233	32.605	33.000
Sbe tuinbouw	1.477	1.621	2.100
Sbe veredeling	5.574	6.260	7.900
Sbe totaal	38.275	40.485	43.000
toeneming per jaar 1) in %		1,1	0,6
Aantal bedrijven	341	317	250
Sbe per bedrijf	112	128	172
toeneming per jaar 1) in %		2,7	2,9
Aantal arbeidskrachten	468	423	310
Sbe per arbeidskracht	82	96	139
toeneming per jaar 1) in %		3,2	3,7

1) Respectievelijk 1969-1974 en 1974-1984.

Samenvatting

Het ruilverkavelingsgebied "Driebruggen" is gelegen tussen de meer stedelijke centra Gouda, Bodegraven, Woerden en Oudewater. Het gebied wordt doorsneden door twee spoorlijnen en een rijksweg en ligt behalve in de gemeente Driebruggen ook gedeeltelijk in de gemeenten Reeuwijk en Woerden.

De totale oppervlakte van het blok is circa 8100 ha. Een aanzienlijk deel hiervan is water en bebouwing; de geregistreerde agrariërs in het gebied beschikken over 4700 ha cultuurgrond (gemeten maat).

In de afgelopen jaren is het aantal bewoners in Reeuwijk, Woerden en Driebruggen, vooral als gevolg van vestigingsoverschotten sterk toegenomen, in de eerstgenoemde gemeenten nog sterker dan in Driebruggen. Het aantal inwoners neemt sneller toe dan volgens de bestaande planologische visies wenselijk wordt geacht. Dit geldt met name voor Driebruggen en Reeuwijk. Met deze groei neemt het stedelijk ruimtebeslag snel toe ten koste van de landbouw.

Volgens het streekplan en de bestemmingsplannen zal het ruilverkavelingsgebied grotendeels zijn agrarische bestemming behouden. Voor woningbouw en recreatie zal circa 350 ha cultuurgrond nodig zijn; voorts is het mogelijk dat maatregelen ten behoeve van natuur- en landschapbehoud de ontwikkeling van de landbouw zullen beperken.

Op basis van de ontwikkeling in de periode 1969-1974, is getracht een beeld te schetsen van de toekomstige ontwikkeling.

- Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven en de arbeidsbezetting

Het aantal hoofdberoepsbedrijven (317 en '74) is in de periode 1969-1974 verminderd met gemiddeld 1,4% per jaar. Dit is aanzienlijk minder dan het landelijk gemiddelde van 3% per jaar in deze periode en het gemiddelde van de provincie van 2,5% per jaar. Deze geringe vermindering kwam doordat er enerzijds relatief veel vrijkomende bedrijven - nl. 63% - door een opvolger zijn voortgezet en anderzijds weinig jongere bedrijfshoofden van beroep veranderden, gemiddeld slechts 0,6% per jaar van de bedrijven met een bedrijfs- hoofd jonger dan 55 jaar verdwenen uit de hoofdberoepsgroep (landelijk gemiddelde van ongeveer 1,5% per jaar). Bijna al deze bedrijven werden opgeheven.

Het aantal beroepspersonen op de hoofdberoepsbedrijven verminderde in de periode 1969-1974 van 468 tot 423, of wel met bijna 2% per jaar. Hierdoor is de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf iets verminderd (van 1,37 tot 1,33 man). Het aantal meewerkende zoons en vreemde arbeidskrachten is relatief sterker verminderd dan het aantal bedrijfshoofden.

Voor de komende tien jaar (1974-1984) wordt een iets sterkere vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven verwacht dan in de laatste jaren (in 1984 ongeveer 250 hoofdberoepsbedrijven). Het aantal opvolgers zal iets kleiner zijn en de beroepsverandering groter dan in het jongste verleden. Dit omdat er nog een aanzienlijk aantal jongere bedrijfshoofden is met een klein bedrijf.

Het is te verwachten dat de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf nog iets zal verminderen. De vermindering van de agrarische beroepsbevolking zal dan ook wat sterker zijn dan van het aantal bedrijven. Het aantal arbeidsplaatsen in de landbouw zal daardoor met ruim 100 afnemen.

- Bedrijfsgroottestructuur, grondmobiliteit en verkaveling

De geregistreerde oppervlakte cultuurgrond is in de jaren 1969-1974 verminderd van 5004 ha tot 4676 ha, als gevolg van woningbouw en in mindere mate ook van recreatie.

In deze periode zijn 45 gehele bedrijven (waarvan 3 nevenbedrijven) overgedragen aan een opvolger, waarbij 687 ha cultuurgrond was betrokken, of wel bijna 14% van de oppervlakte in 1969. Daarnaast is voor vergroting van bestaande bedrijven en stichting van nieuwe bedrijven 192 ha grond aangewend, zijnde bijna 4% van de oppervlakte in 1969. De bedrijfsopheffingen en -verkleiningen resulteerden in een vermindering van bijna 330 ha cultuurgrond. Van de bedrijven die in beide jaren tot de hoofdberoepsgroep behoorden is de oppervlakte verminderd (van 4402 ha tot 4331 ha). In andere gebieden nam de oppervlakte van deze bedrijven vrijwel altijd toe.

Ook in de komende jaren zal, voornamelijk ten behoeve van woningbouw en recreatie, het agrarisch grondgebruik verminderen. Naar verwachting zal dit een oppervlakte van omstreeks 350 à 400 ha betreffen. Hierbij is geen rekening gehouden met een aangegeven bestemming als natuurgebied (ca. 200 ha). Naar schatting zal in 1984 nog ongeveer 4300 ha cultuurgrond geregistreerd zijn, waarvan omtrent 3950 ha van de 250 hoofdberoepsbedrijven. Per bedrijf is dit gemiddeld 16 ha. Het grondgebruik op nevenbedrijven zal iets toenemen.

De 67 bedrijven die tot 1984 uit de hoofdberoepsgroep zullen verdwijnen beschikten in 1974 over circa 600 ha grond. Zij zullen waarschijnlijk een gedeelte van deze grond afstoten. De bedrijven die zowel in 1974 als in 1984 hoofdberoepsbedrijven zijn waren in 1974 gemiddeld 15 ha groot. Zij zullen hun oppervlakte in de komende tien jaar door het trage tempo van de bedrijfsopheffing en doordat er grond nodig is voor andere bestemmingen, slechts weinig kunnen vergroten (gemiddeld slechts 1 ha reële vergroting per bedrijf).

De oppervlakte op de nevenbedrijven zal ongeveer 8% van de geregistreerde oppervlakte uitmaken. Daarnaast zal nog een zekere oppervlakte buiten de registratie blijven (bij particulieren).

De oppervlakte grond die beschikbaar komt voor bedrijfsvergroting zal beperkt zijn (naar schatting circa 60 ha per jaar). Tot dus verre wordt de meest grond die van gebruiker wisselde aan familieleden overgedragen zodat er slechts weinig grond op de vrije grondmarkt wordt aangeboden. Op grond hiervan mag niet verwacht worden dat de mogelijkheden van grondverwerving om de uitvoering van een ruilverkaveling te vergemakkelijken, groot zullen zijn.

De verkaveling met gemiddeld 2 bedrijfskavels per bedrijf van gemiddeld 8,3 ha lijkt gunstig. Een kwart van de bedrijven heeft evenwel drie of meer bedrijfskavels en voorts ligt ruim een vijfde van de oppervlakte grond vaak op aanzienlijke afstand van de bedrijfsgebouwen. Een groot probleem van de verkaveling is dat de kavels van een groot aantal bedrijven (ca. 120) worden doorsneden door spoorwegen waardoor er veel particuliere overwegen zijn. Over de ontsluiting zij opgemerkt dat 13% van de bedrijfsgebouwen verder dan 50 meter van een verharde weg zijn gelegen en dat een derde deel van de oppervlakte cultuurgrond niet bereikbaar is via een verharde weg.

- Bedrijfstypen en produktietakken

In dit weidegebied, waar bijna alle grond als grasland wordt geëxploiteerd, is de rundveehouderij verreweg de belangrijkste produktietak met in beide jaren ruim 80% van de totale produktieomvang. Daarnaast zijn de intensieve veehouderij (veredeling) met 15% en de tuinbouw met 4% van slechts beperkte betekenis.

Op 87% van de bedrijven was in 1974 de rundveehouderij de belangrijkste produktierichting, op 7% de veredeling en op 6% de tuinbouw. De afgelopen jaren is in deze verhouding tussen de bedrijfstypen weinig verandering gekomen. De betekenis van de veredelingsbedrijven is iets toegenomen op die van het type rundvee + veredelingsbedrijven enigszins verminderd. Ook in de toekomst zal de onderlinge verhouding tussen de bedrijfstypen nauwelijks veranderen, alleen het percentage bedrijven met tuinbouw zal naar verwachting verminderen. Hoewel de oppervlakte grasland is verminderd, is de omvang van de rundveehouderij in de laatste jaren nog met bijna 1% per jaar toegenomen. Er wordt meer vee op minder grond gehouden. Het aantal grootveeëenheden per ha grasland is toegenomen van 2,4 tot 2,8. Dit is een vrij zware veebezetting waarbij traditioneel aanzienlijke voeraankopen een rol spelen. Voor de komende tien jaar wordt een verdere vermindering van de oppervlakte cultuurgrond (= grasland) verwacht en iets meer vee per ha. Het aantal melkkoeien dat in de periode 1969-1974 met in totaal 6% is toegenomen zal in de komende tien jaar in totaal met ca. 4% toenemen. Het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf met melkkoeien zal in 1984 ongeveer 44 zijn (in 1974 33). Hoewel thans reeds onder goede cultuurtechnische omstandigheden en met gebruikmaking van moderne produktietechnieken (ligboxenstal, doorloopmelkstal), één man 50 à 60 koeien kan verzorgen, zal dit voor dit gebied in 1984 niet haalbaar zijn, er zijn nl. diverse factoren die

een snelle modernisering van de rundveehouderij in de weg staan, zoals de te geringe bedrijfsoppervlakte en de niet optimale verkavelingssituatie (te kleine huiskavel). Overigens zijn er ook verschillende bedrijven die - gezien de verkaveling en de oppervlakte van de huiskavel - een ligboxenstal kunnen bouwen.

In 1974 werd op een derde van de rundveehouderijbedrijven kaas gemaakt. De laatste jaren vermindert het aantal zelfkazers iets, doch de kaasproduktie per bedrijf neemt toe als gevolg van de uitbreiding van de veestapels. Het zelfkazen zal waarschijnlijk ook in de komende jaren een belangrijk kenmerk van dit gebied vormen. De kaasmakerij komt voor op de wat grotere bedrijven, de produktietechniek van het kaasmaken is gemoderniseerd en de afzetperspectieven van de boerenkaas zijn vrij gunstig. Voorts blijft in diverse gevallen het kaasmaken noodzakelijk om tot een vollediger benutting van de beschikbare arbeid te komen.

De intensieve veehouderij is de laatste jaren iets uitgebreid, nl. met 2,3% per jaar. Deze veredelingsproduktie, voornamelijk varkenshouderij, wordt wel op vele bedrijven uitgeoefend maar slechts op een klein aantal bedrijven in economisch-technisch opzicht rationele omvang. Verwacht mag worden dat het aantal bedrijven met veredelingsproduktie verder zal verminderen en dat op een beperkt aantal bedrijven de veredeling tot een technisch-economisch rationele omvang zal worden uitgebreid. De omvang van de veredeling zal in de komende jaren waarschijnlijk in hetzelfde tempo worden vergroot als in de afgelopen jaren.

In de tuinbouwsector is het aantal bedrijven met tuinbouw en ook het areaal tuinland verminderd. Door de teelt van meer intensieve gewassen (boomkwekerij, glastuinbouw) is de produktieomvang nog iets toegenomen.

- Produktieomvang per bedrijf en per man

In 1974 was de bedrijfsomvang in het gebied met gemiddeld 128 sbe per bedrijf vrijwel gelijk aan het landelijk gemiddelde. Het gemiddeld aantal sbe per bedrijf is toegenomen van 112 tot 128 of wel met 2,6% per jaar. Deze groei was voor 58% het gevolg van uittreding van een aantal kleine bedrijven en voor 42% van uitbreiding van de totale produktie. Deze groei van het totale aantal sbe per bedrijf is vooral ontstaan door intensivering van de rundveehouderij en in mindere mate door uitbreiding van de veredeling.

In 1974 had 35% van de hoofdberoepsbedrijven een omvang van minder dan 110 sbe, waarmee ze in feite te klein waren om aan één man bij een moderne bedrijfsvoering een redelijk inkomen en een dagtaak te geven. Dat wil nog niet zeggen dat op deze bedrijven verborgen werkloosheid aanwezig is. Minder gunstige bedrijfsomstandigheden, een lagere mechanisatiegraad en het zelfkazen ook op kleinere bedrijven, maken het noodzakelijk dat ook bedrijfshoofden op kleinere bedrijven een groot aantal uren werkzaam zijn.

In de periode '69-'74 is het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten met 10% verminderd, terwijl de totale produktieomvang met 6% is toegenomen. Hierdoor nam het aantal sbe per man toe van 82 tot 96, of wel met 3,2% per jaar. Dit is duidelijk minder dan het landelijk gemiddelde (5 à 6% per jaar).

In de toekomst zal het gemiddeld aantal sbe per bedrijf en per man waarschijnlijk iets sterker toenemen dan in de laatste jaren, maar de verwachte groei van de produktieomvang per bedrijf en per man (2,9% respectievelijk 3,7% per jaar) zal evenwel - in vergelijking met het landelijke gemiddelde - relatief gering blijven.

Slotbeschouwing

De landbouwbedrijven in het gebied Driebruggen zijn hoofdzakelijk rundveehouderijbedrijven; veredeling en tuinbouw nemen een ondergeschikte positie in. De gemiddelde omvang van de bedrijven is kleiner dan het landelijk gemiddelde. Verwacht mag worden dat er ook in 1984 nog veel bedrijven zullen zijn met een te geringe omvang. Het aantal bedrijven vermindert nl. in een traag tempo, aangezien er relatief veel opvolgers zijn en verhoudingsgewijs weinig bedrijfshoofden van beroep veranderen. Er komt dan ook weinig grond vrij voor bedrijfsvergroting. Hier komt bij dat voor woningbouw, verkeer, recreatie grond aan de landbouwbedrijven wordt onttrokken, hetgeen uiteraard een nadelige invloed heeft op de mogelijkheden voor bedrijfsvergroting.

De veebezetting per ha grasland is hoog, nl. 2.8 gve per ha. Deze hoge veebezetting is mogelijk door veel ruwvoer aan te kopen. Uit diverse publikaties 1) blijkt dat het onder de huidige prijsverhoudingen, in het algemeen bedrijfseconomisch weinig aantrekkelijk is de veebezetting verder te verhogen dan tot 2,7 à 3 gve per ha. De mogelijkheden voor een verdere uitbreiding van het aantal koeien per bedrijf zijn dus beperkt, hetgeen betekent dat men ook moeilijk tot modernisering van de rundveehouderij kan overgaan. Er zijn dan ook relatief weinig bedrijven met een moderne stal. Bouwen van een ligboxenstal is immers alleen maar verantwoord als de opbrengsten toenemen door meer koeien te houden, of als op arbeidskosten kan worden bespaard. In het gebied zijn evenwel reeds 71% van de bedrijven éénmansbedrijven; besparing op arbeid is dus slechts voor een beperkte groep bedrijven mogelijk.

Gezien de beperkte mogelijkheden voor bedrijfsvergroting en voor uitbreiding van het aantal koeien per bedrijf, moet worden gevreesd dat het gebied landbouwkundig steeds verder achter zal raken ten opzichte van andere gebieden.

1) Zie: drs. L.B. van der Giessen. "De rentabiliteit van aangekocht ruwvoer op melkveebedrijven" in "Stikstof" (1976 nummer 82) en ir. E.F. Geesink "De Boerderij" 17 juli 1976.

BIJLAGEN

BIJLAGE I

Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Telplichtige geregistreerden

De bij de districtsbureauhouder in de administratie opgenomen personen die een agrarisch bedrijf hebben met een omvang van 10 of meer standaardbedrijfs-eenheden.

2. Beroepsgroepen

- A. het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;
- B. meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep;
hoofdberoepsbedrijven: A- en B-bedrijven, in tegenstelling tot de neven-bedrijven (C- en D-beroepsgroepen);
- C. minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed;
- D. rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.

3. Standaardbedrijfseenheden = sbe

Standaardbedrijfseenheden zijn een maat voor de economische betekenis van agrarische bedrijfstakken op basis van de benodigde inzet van arbeid, grond en kapitaal. Ook de omvang van een landbouwbedrijf of een bedrijfs onderdeel van een dergelijk bedrijf wordt in sbe uitgedrukt.

Voornaamste gewassen:		sbe per ha	
grasland		1	
boomkwekerijgewassen		130	
pit- en steenvruchten		18	
Veehouderij:		sbe per dier	
kalveren	0,7	opfokzeugen	0,16
jongvee	0,7	fokzeugen	1,60
melkkoeien	2,5	hennen	0,02
mestvee	0,8	slachtkuikens (1000)	4,00
mestkalveren	0,4	kalkoenen (vermeerdering)	0,05
mestvarkens	0,16	slachtkalkoenen	0,025

4. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal standaardbedrijfseenheden (sbe) berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de tuinbouw en de veredelingsproduktie. Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor deze onderdelen werd gevonden zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen". Onderscheiden zijn:

- 1. rundveehouderijbedrijven: 80% en meer van de sbe voor het rundvee;
- 2. rundveebedrijven met veredeling: rundveehouderij 60-80%, veredeling 20-40%;
- 3. veredelingsbedrijven : veredeling 40% en meer
- 4. fruit/boomkwekerijbedr.: fruit/boomkwekerij 40% en meer (tuinbouwbedr.)
- 5. glastuinbouwbedrijven : glastuinbouw 40% en meer.

5. Beroepsbeëindiging

Beëindiging van de beroepsperiode door de oudere generatie waarna overdracht van het bedrijf aan de jongere generatie. Bij ontbreken van een opvolger, opheffing van bedrijf of na inkrimping van productieomvang voortzetting van bedrijf in de D-groep als rustend landbouwer of tuinder.

BIJLAGE 1 (vervolg)

6. Beroepsverandering

Het gaan uitoefenen van een ander hoofdberoep dan landbouwer of tuinder. Wordt het grondgebruik en/of het vee (gedeeltelijk) aangehouden, dan blijft men geregistreerd in groep C, zo niet, dan is het bedrijf opgeheven en uit de registratie verdwenen.

7. "Blijvers" en "wijkers"

Als blijvers zijn aangemerkt die bedrijven welke op grond van hun omvang, hun groei in het jongste verleden, hun ligging en gebouwensituatie, de kwaliteit van hun ondernemer en/of zijn opvolger, de financiële mogelijkheden en de productieomstandigheden, zullen blijven voortbestaan. Niet alle bedrijven die als blijvers zijn aangemerkt, hebben een eigen opvolger. Deze bedrijven zijn echter dusdanig van omvang, ligging, enz., dat wanneer het huidige bedrijfs- hoofd ermee ophoudt, er zeker gegadigden voor zullen komen.

BIJLAGE 2

De verdeling van de bedrijven naar oppervlakte, bedrijfsomvang en enkele andere gegevens per beroepsgroep en per bedrijfstype (hoofberoepsbedrijven)

Ha	Aantal hoofdberoepsbedrijven				Aantal nevenbedr. (10 sbe en meer)				Ha cultuur- grond hoofberoepsbedrijven			
	rondvee- houderijsbedrijven		verdelings- bedrijven		verdelings- bedrijven		ruit/boom- kwekerijs- bedrijven		glastuin- bouwbedrij- ven		Totaal	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Minder dan 5	4	3	6	1	5	10	12	10	8	9	35	33
5 - 10	32	29	16	10	2	8	2	-	-	-	52	47
10 - 15	71	67	24	22	3	3	-	1	-	-	98	93
15 - 20	86	82	12	12	3	2	-	-	-	-	101	96
20 - 30	46	41	4	2	-	-	-	-	-	-	50	43
30 - 40	3	5	2	-	-	-	-	-	-	-	5	5
Totaal	242	227	64	47	13	23	14	11	8	9	341	317
Sbe												
Minder dan 50	9	6	5	1	2	4	4	-	3	2	23	13
50 - 90	53	38	12	9	1	3	7	6	4	4	77	60
90 - 130	111	76	22	11	2	5	3	5	-	1	138	98
130 - 190	60	87	22	21	4	9	-	-	1	2	87	119
190 en meer	9	20	3	5	4	2	-	-	-	-	16	27
Ha cultuurgrond totaal	3781	3561	789	615	111	140	25	21	8	10	4714	4347
Ha gemiddeld per bedrijf	15,6	15,7	12,3	13,1	8,5	6,1	1,8	1,9	1,0	1,1	13,8	13,7
Aantal sbe												
totaal	27449	29186	7561	6380	1811	3252	911	920	543	747	38275	40485
Aantal sbe per bedrijf	113	129	118	136	139	141	65	84	68	83	112	128
Aantal sbe per man	80	95	93	106	95	112	61	71	54	50	82	96

BIJLAGE 3

Enkele gegevens per deelgebied

	Noord		Midden		Zuid		West		Tot. gebied	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Hoofdberoepsbedr.										
Minder dan 5 ha	6	5	8	6	7	8	14	14	35	33
5 - 10 ha	14	11	25	27	11	7	2	2	52	47
10 - 15 ha	28	25	46	44	16	17	8	7	98	93
15 - 20 ha	33	33	46	41	16	16	6	6	101	96
20 - 30 ha	16	11	18	18	12	11	4	3	50	43
30 - 40 ha	3	3	-	1	2	1	-	-	5	5
Totaal hoofdber.-bedrijven	100	88	143	137	64	60	34	32	341	317
Minder dan 50 sbe	3	2	10	5	4	4	6	2	23	13
50 - 70 sbe	7	4	11	8	5	4	5	7	28	23
70 - 90 sbe	10	8	25	15	9	9	5	5	49	37
90 - 110 sbe	29	10	21	16	10	5	6	7	66	38
110 - 130 sbe	21	24	32	28	15	8	4	-	72	60
130 sbe en meer	30	40	44	65	21	30	8	11	103	146
Rundveeh.bedrijven	79	73	106	98	40	43	17	13	242	227
Rundvee + veredelingsbedrijven	15	10	28	25	18	8	3	4	64	47
Veredelingsbedr.	1	1	8	14	3	6	1	2	13	23
Fruit/boomkw.bedr.	5	4	1	-	2	1	6	6	14	11
Glastuinb.bedr.	-	-	-	-	1	2	7	7	8	9
Ha cult.gr.totaal	1498	1329	1985	1908	905	833	326	277	4717	4347
Ha per bedrijf	15,0	15,1	13,9	13,9	14,1	13,9	9,6	8,7	13,8	13,7
Aant. sbe totaal	11586	11447	15953	18112	7510	7565	3226	3361	38275	40485
per bedrijf	116	130	112	132	117	126	95	105	112	128
per man	87	100	82	103	81	87	69	73	82	96
Perc. sbe voor:										
rundvee	85	86	84	81	78	80	66	61	82	81
veredeling	12	11	16	19	18	14	11	14	15	15
tuinbouw	4	3	0	-	4	6	23	25	4	4
Aantal arbeidskr.										
per bedrijf	1,33	1,30	1,36	1,28	1,45	1,45	1,38	1,44	1,37	1,33
Perc. bedrijfsh. jonger dan 50 jr.										
	63	57	60	67	52	42	59	50	59	58
Aantal g.v.e. per ha grasland										
	2,42	2,79	2,44	2,85	2,35	2,73	2,45	2,85	2,42	2,81
C-bedr. 10 sbe en meer, aantal	14	13	16	17	11	10	4	4	45	44
D-bedr. 10 sbe en meer, aantal	11	10	9	10	3	7	11	8	34	35
C-bedr. 10 sbe en meer, ha totaal	78	52	85	93	12	17	3	4	178	167
D-bedr. 10 sbe en meer, ha totaal	51	59	20	32	10	37	31	35	112	162

5. BIJLAGE 4

Ontwikkeling van het aantal bedrijven naar bedrijfsoppervlakte

Minder dan 5 ha	Aant. Uit hoofd- in beroeps- 1969 groep gegaan	Geblevens bedrijven	Aantal bedrijven gegaan naar (-) of gekomen							In hoofdbe- roepsgroep gekomen +	Aantal in 1974			
			5-10 ha		10-15 ha		15-20 ha		20-30 ha			30-40 ha	Saldo	
			ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha					ha
	35	29	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-2	6	33	
			+1	-3	-1	-3	-1	-3	-1	-3	-2	6	33	
5 - 10 ha	52	43	+1	+4	+1	+2	+1	+2	+1	+2	+3	1	47	
			-4	-6	-4	-6	-4	-6	-4	-6	-2	1	47	
10 - 15 ha	98	89	+2	+3	+2	+2	+2	+2	+2	+2	+4	-	93	
			-2	-9	-2	-9	-2	-9	-2	-9	-4	-	93	
15 - 20 ha	101	96		+6		+7		+7		+2	0	-	96	
				-2		-7		-7		-2	-2	-	96	
20 - 30 ha	50	48		+2		+4		+4		-2	-5	-	43	
				-2		-2		-2		-2	-2	-	43	
30 - 40 ha	5	5				+2		+2		0	0	-	5	
						-2		-2		+2	+2	-	5	
Totaal	341	310										7	317	

N.B. De ontwikkeling per grootteklasse kan horizontaal worden afgelezen.

BIJLAGE 5

Grondverkeer en verandering van de oppervlakte in de beroepsgroepen (1969-1974)

Begin- en eind- jaar	Tussen 1969 en 1974	Oppervlakte cult.gr. in ha	
		hoofdber. bedrijven	neven- bedrijven
1969		4714	290
	1. Nieuw gestichte bedrijven	+ 12	+ 37
	2. Vergrootte bedrijven in dezelfde groep gebleven	+128	+ 13
	3. Overgedragen bedrijven in dezelfde groep gebleven (hoofdber. 636 ha, nevenber. 4 ha)		
		4854	343
	4. Opgeheven bedrijven	-201	- 68
	5. Verkleinde bedrijven, in dezelfde groep gebleven	-200	- 29
	6. Overgedragen bedrijven, eerst hoofdberoepsbedrijven, opp. 1969	- 44	+ 44
	7. Idem, na 1969 vergroot		+ 1
	8. Idem, na 1969 verkleind		- 9
	9. Niet overgedragen bedrijven, eerst hoofdberoepsbedrijven, opp. 1969	- 67	+ 67
	10. Idem, na 1969 verkleind		- 14
	11. Overgedragen bedrijven, eerst nevenberoepsbedrijven, opp. 1969	+ 3	- 3
	12. Idem, na 1969 vergroot	+ 1	
1974		4347	329

N.B.: grondverkeer door overdracht van bedrijven : 3, 6 en 11 = 687 ha
 grondverkeer zonder overdracht van bedrijven: 1, 2, 7 en 12 = 192 ha
 opgeheven bedrijven : 4 = 269 ha
 verkleinde bedrijven: 5, 8 en 10 = 252 ha.

Productieomvang en arbeid in 1969 en 1974

	Aantal bedr.		Man per 100 bedr.		Ha per man		Sbe per bedr.		Sbe per man	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Minder dan 5 ha	35	33	109	124	2	1	64	78	59	63
5 - 10 ha	52	47	121	113	6	7	75	90	62	80
10 - 15 ha	98	93	127	129	10	10	104	117	82	90
15 - 20 ha	101	96	135	140	12	12	125	147	93	105
20 - 30 ha	50	43	190	156	12	15	163	173	86	111
30 - 40 ha	5	5	240	160	13	20	232	260	97	163
Totaal	341	317	137	133	10	10	112	128	82	96
Rundveehouderijbedrijven	242	227	142	135	11	12	113	129	80	95
Rundvee + veredelingsbedrijven	64	47	127	128	10	10	118	136	93	106
Veredelingsbedrijven	13	23	146	126	6	5	139	141	95	112
Fruit/boomkwekerijbedrijven	14	11	107	118	2	2	65	84	61	71
Glastuinbouwbedrijven	8	9	125	167	1	1	68	83	54	50
Gebied: Noord	100	88	133	130	11	12	116	130	87	100
Midden	143	137	136	128	10	11	112	126	82	103
Zuid	64	60	145	145	10	10	117	126	81	87
West	34	32	138	144	7	6	95	105	69	73

BIJLAGE 7

Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Aantal in 1969	Uit hoofd- beroeps- groep gegaan	Gebleven bedrijven	Aantal bedrijven gegaan naar (-) of gekomen van (+) bedrijfstype		In hoofd- beroeps- groep gekomen +	Aantal in 1974
				rundvee- houderij- bedrijven	rundvee + verede- lings- bedrijven		
Rundveehouderijbedrijven	242	19	223	-19	-3	-	227
Rundvee+veredelingsbedr.	64	8	56	-25	+1	+4	47
Veredelingsbedrijven	13	-	13	+19	+1	-10	23
Fruit/boomkwekerijbedr.	14	4	10	-1	-	+6	11
Glastuinbouwbedrijven	8	-	8	+3	+5	-	9
Totaal	341	31	310	-	-	7	317

N.B.: De ontwikkeling per bedrijfstype kan horizontaal worden afgelezen.

Ontwikkelingen in de rundveehouderij

	Hoofdberoepsbedrijven						Nevenbedrijven	
	rundveehouderij-		rundvee + ver-		overige be-		10 sbe en meer	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Aantal bedrijven	3781	3560	787	615	114	143	4681	4319
Aantal bedrijven met melkkoeien	240	225	64	46	11	18	315	289
Aantal melkkoeien:								
totaal	7064	7791	1620	1371	225	324	8908	9486
per bedrijf	29	35	25	30	20	18	28	33
per 100 ha grasland	187	219	206	223	197	226	190	220
Aantal stuks jongvee:								
totaal	4043	4365	845	786	134	189	5022	5340
per 100 melkkoeien	57	56	52	57	60	58	56	56
Aantal bedrijven met mestvee	29	130	6	22	1	6	36	158
Aantal stuks mestvee:								
totaal	183	403	14	28	7	8	204	439
per bedrijf	6	3	2	1	7	1	6	3
Aantal g.v.e. (grootveeenheden):								
totaal	9016	9989	2014	1723	290	415	11320	12127
per ha grasland	2,38	2,81	2,56	2,80	2,54	2,90	2,42	2,81
Aantal bedrijven met:								
1 - 10 melkkoeien	3	-	3	-	3	4	9	4
10 - 15 melkkoeien	11	9	7	1	-	2	18	12
15 - 20 melkkoeien	23	18	7	4	1	3	31	25
20 - 25 melkkoeien	41	17	14	8	3	7	58	32
25 - 30 melkkoeien	58	32	14	9	-	1	72	42
30 - 40 melkkoeien	63	82	16	19	4	-	83	101
40 - 50 melkkoeien	34	39	1	5	-	-	35	44
50 en meer melkkoeien	7	28	2	-	-	1	9	29

BIJLAGE 9 Dierlijke veredelingsproductie

Omvang van de eenheden	Hoofdberoepsbedrijven		Nebenbedrijven 4)	
	aant. bedrijven/dieren	aant. bedrijven/dieren	aant. bedrijven/dieren	aant. bedrijven/dieren
	1969	1974	1969	1974
Mestvarkens				
1 - 10 1)	27	23		
10 - 50 1)	92	75		
50 - 100 1)	60	45		
100 - 200	23	25		
200 - 500	5	4		
Totaalaantal bedrijven	207	172	23	24
Aantal mestvarkens	10883	9956	953	1215
Aantal mestvarkens per bedr.	53	58	41	51
Fokvarkens				
1 - 10 1)	120	84		
10 - 20 1)	44	41		
20 - 30 1)	16	15		
30 - 40	3	9		
40 - 60	5 2)	13 3)		
Totaalaantal bedrijven	188	162	28	25
Aantal fokvarkens	1877	2552	243	234
Aantal fokvarkens per bedrijf	10	16	9	9
Leghennen				
50 - 500 1)	32	16		
1000 - 2500 1)	1	1		
2500 - 10000	2	2		
Totaalaantal bedrijven	35	19	6	2
Aantal leghennen	11600	15400	2000	1700
Aantal leghennen per bedrijf	330	810	330	850
Mestkuikens				
50 - 10000 1)	5	1		
10000 en meer	2	1		
Totaalaantal bedrijven	7	2	2	.
Aantal mestkuikens	57700	21000	9000	4000
Aantal mestkuikens per bedrijf	8200	10500	4500	
Mestkalveren				
1 - 10 1)	12	3		
10 - 25 1)	10	10		
25 - 50 1)	8	6		
50 - 100	3	5		
100 en meer	1	4		
Totaalaantal bedrijven	34	28	6	5
Aantal mestkalveren	855	1386	167	155
Aantal mestkalveren per bedr.	25	50	28	31

1) Deze klassen zijn naar moderne maatstaven te kleine productie-eenheden. Door vergroting zijn aanzienlijke schaalvoordelen te behalen. In de overige klassen geeft vergroting slechts beperkte kostenbesparing.

2) Inclusief 1 bedrijf met 60-80 fokzeugen.

3) Inclusief 1 bedrijf met meer dan 100 fokzeugen.

4) Met minstens 10 sbe.

BIJLAGE 9 (vervolg)

Intensieve veehouderij naar bedrijfstype

	Aant. bedrijven ¹⁾		Aant. dieren		Dieren per bedrijf	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974
"Rundvee + veredelingsbedrijven"						
Mestkalveren	12	7	373	294	31	42
Mestvarkens	42	30	2667	2073	64	69
Fokvarkens	52	42	795	862	15	21
Leghennen	8	6	2800	2500	350	420
"Veredelingsbedrijven"						
Mestkalveren	3	5	143	675	48	135
Mestvarkens	10	9	1010	875	101	97
Fokvarkens	10	17	315	925	32	54
Leghennen	6	5	6700	12100	1120	2420
Overige hoofdberoepsbedrijven						
Mestkalveren	19	16	339	417	18	26
Mestvarkens	155	133	7206	7008	46	53
Fokvarkens	126	103	767	765	6	7
Leghennen	21	8	2100	800	100	100

1) Met de betreffende dieren.

BIJLAGE 10

Tuinbouwgewassen

	Hoofdberoepsbedrijven				Nevenbedrijven			
	1969		1974		1969		1974	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Groenten open grond	7	17	6	20	1	13	2	21
Appels en peren	29	69	18	62	8	76	5	66
Overige pit- en steenvruchten	2	4	0	1	0	1	0	1
Kleinfruit	0	0	0	1	-	-	-	-
Boomkwekerij	4	10	5	16	1	9	1	12
Totaal tuinbouw open grond	42	100	29	100	10	100	7	100
Glastuinbouw: warm	0,82		1,60		-		0,14	
kouw	1,31		1,23		0,34		0,08	
Totaal glastuinbouw	2,13		2,83		0,34		0,22	
Totaal tuinbouw	45		32		11		7	

Vergelijking LEI-boekhoudbedrijven met bedrijven in het blok Driebruggen

	Consulentschap Gouda, weidebedrijven											
	Bedrijven zonder veredeling						Bedrijven met veredeling					
	1971/ 1972	1972/ 1973	1973/ 1974	1974/ 1975	1971/ 1972	1972/ 1973	1973/ 1974	1974/ 1975	1971/ 1972	1972/ 1973	1973/ 1974	1974/ 1975
Aantal bedrijven	19	16	16	18	19	18	19	19	25	30	30	19
Ha cultuurgrond	17,8	19,3	17,5	20,4	16,7	17,1	16,7	17,1	17,1	17,7	17,7	18,6
Ha grasland	17,8	19,3	17,5	20,4	16,7	17,0	16,7	17,0	17,0	17,2	17,2	18,0
Arbeidskrachten per bedrijf 1)	1,4	1,5	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Sbe per bedrijf	113	131	124	132	127	129	127	129	129	135	135	142
Sbe per ha totaal	6,6	7,1	7,4	6,4	7,9	7,6	7,9	7,6	7,6	8,0	8,0	8,3
Melkkoeien per bedrijf	30,3	37,3	36,2	36,5	29,5	31,0	29,5	31,0	31,0	32,4	32,4	33,1
Kalveren + ov. vr. fokvee p. 10 melkkoeien	6,0	5,3	5,2	6,5	6,1	6,3	6,1	6,3	6,3	6,8	6,8	6,9
G.v.e. per ha voederoppervlakte	2,18	2,57	2,66	2,34	2,28	2,35	2,28	2,35	2,35	2,49	2,49	2,48
Melkkoeien per ha voederoppervlakte	1,81	2,07	2,16	1,75	1,82	1,84	1,82	1,84	1,84	1,92	1,92	1,90
Kg melk per melkoe	4503	4456	4512	4359	4669	4353	4669	4353	4353	4324	4476	4476
Vergehalte van de melk	3,85	3,86	3,77	3,87	3,87	3,91	3,87	3,91	3,91	3,86	3,86	3,82
Melkgeld per melkoe	1884	1943	1997	2092	1950	1883	1950	1883	1883	1929	1929	2123
Omzet + aanwas per melkoe	500	643	521	499	521	675	521	675	675	579	579	548

1) Voor het Consulentschap volwaardige arbeidskrachten (v.a.k.), voor Driebruggen vaste arbeidskrachten

BIJLAGE 11 (vervolg)

Vergelijking LEI-boekhoudbedrijven met bedrijven in het blok Driebruggen

	Consulentschap Gouda, weidebedrijven				Rvk Driebruggen 1974		
	Kaaebedrijven		Rundvee- houderij- bedrijven		Rundvee- veredelings- bedrijven		Kaae- bedrijven
	1971/ 1972	1973/1974	1973/ 1974	1974/ 1975	1974/ 1975	1974/ 1975	
Aantal bedrijven	11	9	9	10	158	29	87
Ha cultuurgrond	18,1	20,2	18,8	18,8	15,2	12,2	16,3
Ha grasland	18,1	20,2	18,8	18,8	15,2	12,2	16,3
Arbeidskrachten per bedrijf 1)	1,8	2,0	1,9	1,9	1,28	1,21	1,48
Sbe per bedrijf	142	162	165	165	122	128	145
Sbe per ha totaal	8,3	8,1	9,0	9,0	8,0	10,5	8,9
Melkkoeien per bedrijf	31,0	35,0	35,9	36,3	33	28	38
Kalveren + ov. vr. fokvee p. 10 melkkoeien	5,2	5,9	5,8	5,9	5,8	5,8	5,3
G.v.e. per ha voederoppervlakte	2,32	2,35	2,51	2,56	2,74	2,83	2,91
Melkkoeien per ha voederoppervlakte	1,85	1,81	1,91	2,01	2,11	2,25	2,32
Kg melk per melkkoe	4306	4509	4384	4410			
Vergethalte van de melk	3,89	3,98	3,87	3,88			
Melkgeld per melkkoe	2075	2219	2183	2356			
Omzet + aanwas per melkkoe	480	660	543	433			

1) Voor het Consulentschap volwaardige arbeidskrachten (v.a.k.), voor Driebruggen vaste arbeidskrachten.

Verloop en mogelijk toekomstig verloop van de produktieomvang

	Oppervlakte in ha		Aantal sbe		Sbe per ha		oppervlakte in ha		1984	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	sbe per ha	sbe totaal
Akkerbouw 1)	1	3	-	12						
Grasland-exploitatie	4.681	4.319	31.233	32.605	6,67	7,55	3.930		8,4	33.000
Glastuinbouw	2,13	2,82	441	621	207	219	3		220	660
Boomkwekerij	4,04	4,73	525	615	130	130	10		130	1.300
Overige tuinb. 2)	25,34	18,43	511	385	20,2	20,9	7		20	140
Intensieve veehouderij			5.574	6.260						7.900
Totaal	4.714	4.347	38.275	40.485			3.950			43.000

- 1) Inclusief braakland (beide jaren 1 ha).
 2) Exclusief onderteelt (1969: 13 ha en 1974: 6 ha).